

## OD ZRNA I KLIPA DO KRUHA I KOLAČA U PODRAVINI DO 1945. GODINE

### FROM GRAIN AND COB TO BREAD AND PASTRY IN PODRAVINA UNTIL 1945

**Mira Kolar-Dimitrijević**

Sveuč. prof. u mirovini

Draškovićeve 23

HR, 10000 Zagreb

mira.kolar@zg.t-com.hr

Primljeno / Received: 31. 1. 2009.

Prihvaćeno / Accepted: 3. 6. 2009.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK/UDC 33.432(497.5):18/20":664-71

664.71/497.5(091)

#### SAŽETAK

*Osnovna privredna grana Podravine je poljoprivreda, a u njoj su žitarstvo, kukuru-zarstvo, mlinovi i pekare stupnjevi na putu od zrna i klipa do kruha i kolača. Mlinarstvo je bilo jedan od najzastupljenijih, najvidljivijih i najprisutnijih proizvodnih pogona. Za razliku od pilana, mlinovi su bili najviše zgrade u mnogim mjestima, a dimnjaci mlino-va bili su označavajući faktor kao i crkveni tornjevi. Brundanje i tiho zujanje mlinskih kola uz klopotanje klipa parne mašine označavalo je da je mlin u pogonu, kao što je mirovanje mlinova za praznike i tijekom proljeća označavalo da nema dovoljno žita i da se ne radi. Povijest podravskog i uopće hrvatskog mlinarstva je vrlo burna jer su industrijski mlinovi željeli uništiti vodenice, ali su i sami propadali u borbi s tehničkim neprilikama, prometnom izoliranošću i slabom kvalitetom brašna. Osim toga, suočavali su se s nedostatkom kapitala i visokim porezima, nerijetko s požarima i uništavanjima tijekom ratova, a zatim i interveniranjem države u promet žitom i brašnom. Od seljaka koji je požeo žito i ubrao kukuruz pa do pekara, slastičara i medicara bio je dugi put kojim su mnogi kročili, ali malo njih se dulje uspjelo održati u toj struci.*

**Ključne riječi:** Podravina, mlinarstvo, vodeničarstvo, poljoprivreda, pšenica, kukuruz, pekari

**Key words:** Podravina, flour milling, water mills, agriculture, wheat, corn, bakers

Dok su ljudi redovno i skromno molili, svaki dan čuo se dio molitve »Kruh naš svagdanji daj nam danas«. Nije to bila fraza. Ljudi su živjeli na kruhu, od kruha i za kruh. Kruh je svaki dan bio u njihovim mislima, pa se svaki dan razgovaralo o žitu, kukolju, meljavi i brašnu. Na primjeru kruha učili su se ljudi štedjeti jer nekoć kredita nije niti bilo. Posuđivalo se tek u krajnjoj nuždi. Poslovice »zrno do zrna pogača, kamen do kamena palača« učila se u prvom razredu osnovne škole, kao i »dug je zao drug«. Ljeti su se na podravskim oranicama vidjeli pšenični snopovi složeni poput križa. Žito se kosilo kosom, a manje površine i srpom koji se koristio i za skupljanje žita. Priča kako se od zrna dobiva kruh bila je fascinantna bajka života, koja se odvijala pred našim očima tijekom cijele godine, od ozime sjetve do ljetne žetve. Iako u Podravini nema običaja slavljenja žetve kao u Slavoniji i Bačkoj gdje se održavaju žetvene svečanosti i pletu vjenčići od

žitne slame, sjetva i žetva bili su najvažniji događaji u godini, a kolači od bijelog brašna za Božić, Novu godinu i Uskrs veliko mirisno slavlje koje je nastojala održati čak i najsiromašnija kuća.

Podravina nije imala mirnu povijest. Granica s Mađarima na Dravi stoljećima je bila nemirna i nestabilna. Gospodarski napredak Podravine u srednjem vijeku zaustavljen je osmanskim osvajanjima, a nakon toga trebalo je Podravinu napučiti te ljude ponovno naučiti da žive od svoga rada na zemlji. To je bio težak proces. Poznato je da krajiški seljaci nisu htjeli saditi krumpir, pa se pribjegli čak i lukavstvu.<sup>1</sup> Obrada polja slijedila je istodobno s jačanjem stočarstva. Podravina baš i nije bila siguran kraj za ratarstvo jer su svake godine vode Drave plavile polja. Ti su problemi bili tako golemi da je država morala uvoziti hranu i tek nakon velikih radova oko uređenja korita Drave - koje su vršile krajiške vlasti, a poslije i Zemaljska vlada - dobivene su veće površine koje su bile sigurne za sadnju žita. Zapravo se tek od druge polovice 19. stoljeća može reći da je Podravina žitorodan kraj, što prati i gradnja velikog broja mlinova raznih tipova, ali i vršenje žita te osnivanje pekara. Pokušat ću objasniti kako je tekla modernizacija proizvodnje kruha.

Podravina o kojoj govorimo obuhvaća kotareve Ludbreg, Koprivnicu i Đurđevac, dakle područje koje nije bilo cijelo u Bjelovarsko-križevačkoj županiji jer je Ludbreg pripadao Varaždinskoj županiji. Ovaj rad ne analizira položaj seljaka, nadničara i radnika, o čemu postoje drugi radovi.<sup>2</sup>

## BORBA ZA ZRNO I KLIP

Tijekom osmanskih upada iz Podravine se nije iselio sav narod. Mnogi su se sklanjali u šume, a još više u dravske ritove. Obrađivali su zemlju noću, a ono malo žita što su dobivali, tukli su u stupama ili mljeli u malim, dobro sakrivenim vodenicama na malim potocima ili Dravi. Sela na području kaštela Koprivnice Osmanlije su posve opustošili i obrada se vršila tek pod zaštitom vojničkih straža iz Koprivnice ili Đurđevca.<sup>3</sup> Zemlja se obrađivala teško, uglavnom motikom, a želo se srpom. Urod je bio slab, ali usprkos silnom strahu i bijedi, zadržala se kultura sadnje žita i kukuruza. Urod žita i kukuruza razvijao se, kada su prestali turski upadi, istodobno s razvojem vodenica kojih je bilo mnogo, a čija je karakteristika da su bile malene, originalne i predstavljale su skriveno blago svakog sela te osobito zbjegova.

Druga polovica 19. stoljeća obilježena je značajnim gospodarskim promjenama. Tranzicija iz feudalizma u kapitalizam bila je praćena velikim teškoćama jer su nedostajali preduvjeti za vođenje onakvog procesa modernizacije kakav se odigrao u razvijenijim dijelovima Monarhije, tj. u Austriji i Mađarskoj. Međutim, Austro-ugarska nagodba potaknula je zasebnu evidenciju uroda, trgovine i industrije u oba dijela, a Ugarsko-hrvatska nagodba iz 1868. godine uvrstila je sjevernu Hrvatsku pod ugarsku krunu Sv. Stjepana. To se odmah odrazilo u statistici pa je već 1869. podnesen referat na Sedmom međunarodnom internacionalnom kongresu u Hayu pod nazivom »Statistique officielle de la Hongrie«.<sup>4</sup> Statistika ratarske produkcije nije se mogla izrađivati bez suradnje Zemaljske vlade u Zagrebu jer je popise trebalo provoditi na terenu. Godine 1875. osnovan

<sup>1</sup> U satnije je dopremljena gomila krumpira koju su čuvali stražari, ali je istodobno pušten glas da se taj krumpir može saditi i jesti. Stražari su slabo čuvali krumpir, a znatizeljni krajišnici su ga »posudili« i tako je ušao u jelovnik Podravaca i njihovih svinja.

<sup>2</sup> M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Privredne i socijalne prilike ludbreškog kotara u međuratnom razdoblju, U: *Ludbreg*, Ludbreg 1984., str. 270 - 273.

<sup>3</sup> Josip ADAMČEK, Opis gospodarskog stanja vlastelinstva Đurđevca, Prodavića i Koprivnice 1548., KAJ. 6, Zagreb 1969., str. 25 - 27.

<sup>4</sup> Pesth 1869.

je Zemaljski statistički ured u Zagrebu, koji je prikupljao podatke koje je tražila središnja vlast u Budimpešti. Tako je 1888. izašla prva statistika na hrvatskom jeziku pod nazivom *Prilozi statistici ratarske produkcije godina 1885. - 1887. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, odnosno 1893. *Statistika ratarske produkcije godina 1888. - 1892.* te 1898. *Statistika ratarske produkcije u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji godina 1893. - 1895.* Poslije toga izdaju se interni *Glavni izvještaji o stanju usjeva i o gospodarskim prilikama u obće*, ali su ta interna izdanja ugrađivana u *Statistik der Länder der ungarischen Krone. Im Auftrage des k. und Ackerbauministers verfasst und hrsg. durch das königliche ungarische statistische Central-Amt.*<sup>5</sup> Mjesečni statistički izvještaji u Zagrebu izlaze od 1899. do 1916. kada ih prekida rat. Od 1920. do 1921. Ministarstvo poljoprivrede i voda u Beogradu pokušava objavljivati *Obradenu zemlju (polja) i žetveni prinosi*, što izlazi i 40-ih godina u izdanju Ministarstva poljoprivrede i voda.<sup>6</sup> Poljoprivrednu statistiku možemo pratiti na razini županija i kotara, i to nam omogućava da dio tih podataka koristimo u ovom radu. Međutim, i tu ima teškoća. Da bismo dobili potrebne podatke za Podravinu u ovom radu sjedinjenjem ludbreškog, koprivničkog i đurđevačkog kotara, izvlačili smo podatke iz Varaždinske i Bjelovarsko-križevačke županije. No, 1890. godine došlo je do promjene područja jer su tada Molve i Ždala izvučeni iz đurđevačkog kotara, a Lepavina i Branjska Mala iz kotara križevačkog, koji su pripojeni Koprivnici. Porezna općina Miholjanec i Hampovica izdvojena je iz koprivničkog kotara i pripojena đurđevačkom kotaru.<sup>7</sup> Međutim, bilo je i kasnijih izmjena, stoga smatramo da ne treba zbrajati podatke jer ne daju točan izračun. Podravina je zbog svoga položaja na sjeveru Hrvatske i potpunog razvojačenja od 1872. pratila, više nego drugi dijelovi Hrvatske, procese koji su se odvijali u Mađarskoj, pa se smatralo da su seljaci ovdje mnogo napredniji nego u drugim dijelovima Hrvatske, usprkos brojnim problemima koji su izvirali iz prenaseljenosti, nedostatka kapitala i slabosti prometne mreže. Bez obzira na sve to, računalo se s proizvodnjom njihova žita. Zemlja je u Podravini bila skuplja nego drugdje, što je vjerojatno rezultat velike gustoće stanovništva, a osobito su skupe bile oranice u kotaru Đurđevac. U kotaru Koprivnica bili su najskuplji vrtovi, a u kotaru Križevci livade, što navodi na zaključak o vrsti uroda, odnosno bavljenju stanovnika određenom kulturom.

Tablica 1.: Prosječna prometna vrijednost jednog jutra u kotaru Đurđevac, Koprivnica i Križevci 1889. godine u forintama (*Statistika ratarske produkcije, knj. 17, str. XI.* Za ludbreški kotar nemam podatke.)

Kotar	Oranica	Vrt	Livada
Koprivnica	74	92	96
Đurđevac	77	77	75

Tablica 2.: Površina pod ugarom 1886. i 1892. na području koprivničkog, đurđevačkog i ludbreškog kotara u jutrima (*Statistika ratarske produkcije 1886. - 1892., str. XVIII.*)

Upravni kotar	Ugar 1886.	Ugar 1892.	Prema 1886. više ili manje	Oranice pod ugarom 1886. (%)	Oranice pod ugarom 1892. (%)
Ludbreg	1300	567	- 733	3,98	1,72
Koprivnica	4182	5307	+ 1125	12,87	16,33
Đurđevac	5528	504	- 5024	14,08	1,28

<sup>5</sup> Budapest, 1897. i d. Vol, 2, 3, 4, 5.

<sup>6</sup> Te statistike uvode kao jedinicu površine hektar, a ne jutar i zbog toga ih treba posebno preračunavati. Često su i manjkave.

<sup>7</sup> *Statistika ratarske produkcije godina 1888. - 1892. u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, Publikacije kr. Zemaljski statističkoga ureda u Zagrebu, sv. 17, str. V.*

Zemlje na ugaru bilo je najviše u koprivničkom kotaru, a na području Đurđevca i Ludbrega zemlja pod ugarom se smanjuje u korist oranica (tablica 2). Tijekom samo nekoliko godina u posljednjoj četvrtini 19. stoljeća oranice su se počele cijeliti i postale su osnova života.

Zemlja pod ugarom do 1892. gotovo nestaje i pristupa se racionalnom gnojenju i plodoredu.

No, do promjena dolazi i u sustavu kultura. Od 1886. do 1892. najviše je u Hrvatskoj povećan postotak oranica pod pšenicom, i to s 18,21 na 22,25 posto, a povećan je i postotak pod kukuruzom u istom razdoblju s 35,16 na 37,25 posto. Istodobno je na području Hrvatske površina oranica pod raži smanjena s 12,30 na 10,01 posto.<sup>8</sup>

Na području Ludbrega je 53,53 posto svih oranica bilo pod kukuruzom, u Koprivnici 34,72 posto, a u Đurđevcu 31,17 posto.<sup>9</sup> Pod pšenicom je 1892. godine u kotaru Ludbreg bilo 4,76 posto svih oranica, u Koprivnici 5,84, a u Đurđevcu 6,07 posto.<sup>10</sup> Pšenica je, dakle, bila zapostavljena kultura i Podravci su se više brinuli da im stoka ima hrane, a sebe su prehranjivali kukuruznim kruhom i samo u svečane dane kruhom od pšeničnog brašna. Podravina nije bila kraj gdje je prvenstvo imala pšenica.

No, bilo je i mnogo neplodne zemlje zbog blizine Drave (tablica 3).

Tablica 3.: Plodne i neplodne površine u jutrima 1888. godine (*Statistika ratarske produkcije, 1886. - 1892., str. 2.*)

Upravni kotar	Sva produktivna površina	Neplodno tlo
Ludbreg	67.140	4600
Koprivnica	74.516	5072
Koprivnica grad	10.217	478
Đurđevac	97.535	8849

Plodnog, produktivnog tla bilo je najviše na području Đurđevca, ali je ondje bilo i najviše neplodnog tla. Mnogo je zemlje tek trebalo kultivirati gradnjom kanala.

Ekonomski položaj određuje se na osnovi veličine površine gazdinstva već i od toga kako se zemlja obrađuje te što se uzgaja. U ovom radu osvrnut ćemo se samo na žito i kukuruz jer su oni sirovina za mlinove, kao što je brašno sirovina za izradu kruha. Rad, dakle, ima za svrhu pokazati tendenciju proizvodnje žita i kukuruza, odnosno brašna. Najstariji podaci o krušaricama su iz 1888. godine. Milovan Zoričić je kao statističar Statističkog ureda u Zagrebu, koji je osnovan 1875. godine, prvi objavio podatke o strukturi proizvodnje za razdoblje od 1888. do 1892., a 1898. za razdoblje od 1892. do 1895. godine.<sup>11</sup> Zanimajući posjedovne odnose na ovom području na

Tablica 4.: Posjedovna struktura u ludbreškom kotaru prema popisu iz 1895. godine (*Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije, I, Zagreb 1913., str. 337 i 339; Gospodarstva u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji 31. prosinca 1895. po opsegu njihovu. Vjesnik Kr. statističkog ureda za 1900., str. 24 - 29.*)

Velicina posjeda u jutrima	Površina u jutrima	%	Broj gospodarstava	%
Do 1	309	0,54	577	10,82
Od 1 do 5	6296	10,94	2160	40,52
Od 5 do 20	21.280	37,92	2337	43,85
Od 20 do 200	8254	14,34	241	4,53
Više od 200	20.863	39,25	15	0,28
Ukupno	58.550	100,00	5830	100,00

<sup>8</sup> *Statistika ratarske produkcije, 1886. - 1892., str. XX.*

<sup>9</sup> *Statistika ratarske produkcije 1869. - 1892., str. XXI.*

<sup>10</sup> Isto, str. XXII.

<sup>11</sup> Milovan ZORIČIĆ, *Statistika ratarske produkcije u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Izd. Kralj. statistički ured, publikacije XVII. i XVIII.

kojem je 90 posto stanovništva živjelo od poljoprivrede, i to uglavnom na malim posjedima, se-  
ljaci su se trudili iz zemlje izvući što veći prinos, premda cijena žita varira od najniže u doba že-  
tve pa do najviše u doba oko proljeća kada su iscrpljene zalihe na tavanima.

U ludbreškom kotaru - kojemu su do 1911. godine pripadale općine Ludbreg, Rasinja, Gjele-  
kovec, Martijanec i Mali Bukovec, a tada je formirana općina Koprivnički Ivanec koja je pripoje-  
na Koprivnici - nalazila su se velika imanja Gustava Batthyanyja u Ludbregu, koje je 1880. imalo  
3693 hektara, baruna Inkeya u Rasinji s 5416 ha i posjedima i u općini Peteranec s 2043 ha, ba-  
runa Raucha u Martijancu s 1608 ha, grofa Pavla Draškovića u Velikom Bukovcu s 1334 ha te  
grofa Pavla Beroldingera sa Slanjem koje je imalo 1425 ha. Ti su posjedi najveći dio držali pod  
šumama te je u kotaru Ludbreg 1905. godine pod šumama bilo 16.089 jutara, od čega je u rukama  
crkvenih institucija bilo 367 jutara, a urbarijalne općine su imale 5262 jutra.<sup>12</sup> Ta se struktura po-  
čela mijenjati tek agrarnom reformom poslije Prvoga svjetskog rata kada je dio zemlje podijeljen  
agrarnim interesentima. No, sitna poljoprivredna domaćinstva ni dalje nisu proizvodila veću ko-  
ličinu poljoprivrednih proizvoda, pa je to područje u znatnom zaostatku za koprivničkim i osobi-  
to đurđevačkim kotarom. Prestankom veleposjedničke ekonomije izostaje i tehnološka moderni-  
zacija, izuzev na posjedu Draškovića u Velikom Bukovcu.<sup>13</sup>

Tablica 5.: Posjedovna struktura u koprivničkom kotaru prema popisu iz 1895. godine (*Statistički godišnjak kr.  
Hrvatske i Slavonije*, I, Zagreb 1913., str. 338 i 340; *Gospodarstva u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* 31. prosinca  
1895. po opsegu njihovu. *Vjesnik Kr. statističkog ureda za 1900.*, str. 24 - 29.)

Veličina posjeda u jutrima	Površina u jutrima	%	Broj gospodarstava	%
Do 1	532	1	1032	13
Od 1 do 5	8413	17	2990	39
Od 5 do 20	32.524	64	3360	44
Od 20 do 200	8694	17	311	4
Više od 200	462	1	1	0
Ukupno	50.625	100,00	7694	100,00

Tablica 6.: Posjedovna struktura u đurđevačkom kotaru prema popisu iz 1895. godine (*Statistički godišnjak kr.  
Hrvatske i Slavonije*, I, Zagreb 1913., str. 338 i 340. *Gospodarstva u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* 31. prosinca  
1895. po opsegu njihovu. *Vjesnik Kr. statističkog ureda za 1900.*, str. 24 - 29.)

Veličina posjeda u jutrima	Površina u jutrima	%	Broj gospodarstava	%
Do 1	643	1,05	1106	11,22
Od 1 do 5	12.095	19,89	4174	42,35
Od 5 do 20	43.698	65,00	4371	44,34
Od 20 do 200	5586	9,09	200	2,04
Više od 200	3020	4,94	6	0,06
Ukupno	61.042	100,00	9857	100,00

U sva tri kotara najbrojnija su bila gospodarstva veličine do 20 jutara. Njih je 1895. godine bilo  
ukupno 22.557, odnosno u đurđevačkom 9651 posjed, u koprivničkom 7382, a u ludbreškom  
5074. Velikih je posjeda bilo malo. Posjeda između 20 i 200 jutara bilo je u sva tri kotara 752, i  
to najviše u koprivničkom kotaru. Posjeda većih od 200 jutara bila su samo 22, od čega 15 u lud-  
breškom, jedan u koprivničkom i šest u đurđevačkom kotaru. U Bjelovarsko-križevačkoj županiji

<sup>12</sup> Igor KARAMAN, *Privredni razvitak mjesta i okoline Ludbrega 1848. - 1914.*, U: *Ludbreg*, Ludbreg 1984., str. 247.

<sup>13</sup> M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Privredne i socijalne prilike ludbreškoga kotara u međuratnom razdoblju*, *monografija  
Ludbreg*, Ludbreg 1984., 260 - 265.



gospodarstava manjih od 20 jutara bilo je 93,4 posto.<sup>14</sup> Međutim, mnogo je gospodarstava bilo manje od jednog jutra pa se radi o površini koja ne može uzdržavati jednu obitelj i čiji su članovi upućeni na rad na tuđem imanju.

Stanje se ni poslije nije mnogo poboljšalo. Agrarna reforma nije bitno obilježila područje Podravine. Sitni i srednji seljaci na vlastitom posjedu obilježili su Podravinu i učinili je sklonom promjenama društvenog poretka.

Tablica 7.: Udio pojedinih kategorija posjeda u ukupnom broju posjeda i u ukupnoj obradivoj površini 1931. godine u hektarima (M. MATICKA, Odraž privredne krize, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta*, br. 8, Zagreb 1976., str. 358 - 359. a = udio kategorije određenog posjeda u ukupnom broju posjeda, b = udio kategorije posjeda u ukupnoj obradivoj površini 1931. godine)

Kotar	0 - 2		2 - 5		5 - 20		20 - 100		Više od 100	
	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b
Ludbreg	38,82	14,37	49,52	50,59	11,31	26,26	0,30	2,01	0,05	6,77
Koprivnica	37,88	19,50	40,66	38,72	21,24	46,35	0,18	1,53	0,04	2,68
Đurđevac	43,09	16,03	44,76	50,15	12,05	29,68	0,06	0,63	0,03	3,51

Ukupno je u sva tri kotara ratarske površine bilo 170.217 jutara (jutro = 1600 čhv.) i na toj je površini trebalo zadovoljiti potrebe svih stanovnika te još prodajom žita ili stoke ostvariti zadovoljavajući prihod za egzistenciju. I ne samo to! Trebalo je ostvariti prihod za namirenje poreza, a u Hrvatskoj je od 1872. do 1874. godine za namirenje poreza trebalo predati 234 kilograma pšenice, od 1883. do 1885. godine 750, od 1893. do 1895. godine 1026, a od 1906. do 1908. godine 882 kilograma.<sup>15</sup> Očito je za seljake bilo veoma teško razdoblje krize od 1873. do 1895. godine, što je i bio uzrok pojačane emigracije u gradove, odnosno proletarizacije.

Koliko se pšenice i kukuruza sadilo na području Podravine u doba kad je došlo do tolike gradnje mlinova, može se doznati iz podataka Statističkog ureda za razdoblje od 1882. do 1910. godine. Te su podatke počeli prikupljati učitelji kao suradnici Statističkog ureda i Simon Frangeš, umirovljeni profesor na Realnoj gimnaziji u Zagrebu, izložio ih je 1891. na jubilarnoj izložbi Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva.<sup>16</sup> Ti podaci pokazuju kako je postojala opravdana bojazan da mlinovi nemaju dovoljno posla tijekom cijele godine i iako se to isticalo već početkom 20. stoljeća, kao da je postojala manija mlinarenja te su svi gradili mlinove koji su zatim mijenjali vlasnike ili se jednostavno zatvarali, a njihovi se vlasnici pretvarali u radnike ili proletere. To je utjecalo i na vodenice koje su potiskivali parni i motorni mlinovi te se nisu popravljale, nego su

Tablica 8.: Urod pšenice i kukuruza te vrijednost proizvodnje u ludbreškom kotaru 1905. i 1910. godine - težina u met. centima (1 m. cent = 56 kg = 1 kvintal), vrijednost u krunama (*Statistički godišnjak kr. Hrvatske i Slavonije 1905. - 1910. godine*, I, Zagreb 1913., str. 418.; i 425 i II, 1917., str. 336 - 337 i 342 - 343.; *Statistika ratarske produkcije 1888. - 1895. Publikacije Kr. zemaljskoga statističkog ureda u Zagrebu*, XVII, Zagreb, Ministarstvo poljoprivrede. *Obrađena zemlja i žetveni prinosi u 1932.*, Beograd 1933., str. 26. i 44. Godine 1932. u ludbreškom je kotaru od 8250 hektara zasađenih kukuruzom, nevrjeme uništilo 366 hektara.)

Godina	Pšenica ozima i jara	Kukuruz	Vrijednost pšenice	Vrijednost kukuruza
1905.	19.849	116.998	417.000	1.813.000
1910.	21.921	100.214	551.000	1.935.000
1932.	37.225	128.367	nema podataka	nema podataka

<sup>14</sup> Milivoj REĐEP, Miroslav ŽUGAJ, Ksenija VUKOVIĆ, »Agrarni odnosi i poljoprivredna proizvodnja u Bjelovarsko-križevačkoj županiji krajem 19. i početkom 20. stoljeća«, CRIS. Časopis Povijesnog društva Križevci 2005., br. 1, 92.

<sup>15</sup> M. REĐEP, m. ŽUGAJ, k. VUKOVIĆ, n. dj., 94.

<sup>16</sup> Stjepan UGARKOVIĆ, *Izložbeni katalog Gospodarsko-šumarske izložbe Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva 1891. godine*, Zagreb 1891. Naklada Daniela Hermanna, str. 293.

trunule. Golem broj mlinara govori tome u prilog. Parni mlinovi bili su najveće zgrade u mjestima, ali iza sjajne fasade često su se krili veliki problemi i slaba zarada mlinarskih radnika.

Tablica 9.: Urod pšenice i kukuruza te vrijednost proizvodnje u koprivničkom kotaru i gradu 1905. i 1910. godine težina u met. centima, vrijednost u krunama (*Statistički godišnjak kr. Hrvatske i Slavonije*, I, Zagreb 1913., str. 420 i 425. i II, Zagreb 1917., str. 338 - 339 i 343.; Statistika ratarske produkcije 1888. - 1895. *Publikacije kr. zemaljskoga statističkog ureda u Zagrebu*, XVII, Zagreb, Ministarstvo poljoprivrede. *Obrađena zemlja i žetveni prinos u 1932.*, Beograd 1933., str. 26 i 44. Godine 1932. u koprivničkom je kotaru kukuruzom bilo zasađeno 12.927 hektara, a uništeno je 230 hektara. Iste je godine pšenicom bio zasađen 7681 hektar, a uništeno je 155 hektara.)

Godina	Pšenica u met. cent.	Kukuruz	Vrijednost pšenice	Vrijednost kukuruza
1905.	26.968	82.947	549.000	1,326.000
1910.	32.780	129.429	798.000	2,206.000
1932.	95.411	238.401	nema podataka	nema podataka

Tablica 10.: Urod pšenice i kukuruza te vrijednost proizvodnje u đurđevačkom kotaru 1905. i 1910. godine - težina u met. centima, vrijednost u krunama (*Statistički godišnjak kraljevine Hrvatske i Slavonije*, I, Zagreb 1913., str. 420 i 425. i II, Zagreb 1917., str. 341 i 343; Statistika ratarske produkcije 1888. - 1895. *Publikacije kr. zemaljskoga statističkog ureda u Zagrebu*, XVII, Zagreb, Ministarstvo poljoprivrede. *Obrađena zemlja i žetveni prinos u 1932.*, Beograd 1933., str. 26. Prosječan prinos pšenice iznosio je oko šest kvintala po jutru.)

Godina	Pšenica ozima i jara	Kukuruz	Vrijednost pšenice	Vrijednost kukuruza
1905.	47.249	94.055	1,024.000	1,453.000
1910.	45.235	112.976	972.000	2,007.000
1932.	79.317	278.925	nema podataka	nema podataka

Tablica 11.: Urod po hektaru 1905, 1910. i 1932. godine za pšenicu i kukuruz u podravskim kotarevima (*Statistički godišnjak kraljevine Hrvatske i Slavonije*, I, Zagreb 1913., str. 420 i 425. i II, Zagreb 1917., str. 336, 338, 342 - 343; Statistika ratarske produkcije 1888. - 1895. *Publikacije kr. Zemaljskog statističkog ureda u Zagrebu*, XVII, Zagreb, Ministarstvo poljoprivrede. *Obrađena zemlja i žetveni prinos u 1932.*, Beograd 1933., str. 26. U gradu Koprivnici je urod ozime pšenice bio mnogo veći, nego u kotaru te je iznosio 7,60 metričkih centi po jutru. To je važno i za kukuruz, ali u cijelom kotaru, što je vjerojatno rezultat upotrebe gnojiva iz tvornice Danica koja je otvorena 1906. godine.)

Godina	Ludbreški kotar		Koprivnički kotar		Đurđevački kotar	
	pšenica ozima	kukuruz	pšenica ozima	kukuruz	pšenica ozima	kukuruz
1905.	12,80	15,26	9,18	13,38	10,86	15,12
1910.	10,74	16,08	11,30	19,36	9,66	19,38
1932.	16,28	16,28	12,68	18,78	11,95	25,00

Iz tabele 11 može se uočiti da su se poljoprivrednici silno trudili kako bi uvećali urod te su iz zemlje izvlačili najviše što su mogli, ali su, usprkos tome, tijekom velike svjetske krize zapali u probleme. Seljaci Podravine nisu u tom razdoblju imali kome prodati urod pa su cijene pšenice i kukuruza pale do razine koja više nije pokrivala proizvodne troškove. Marijan Maticka je detaljno obradio kretanje cijena pšenice i kukuruza od 1929. do 1935. godine te zaključio da su, usprkos napretku u obradi zemlje, cijene padale te su bile veće za kukuruz, nego za pšenicu. Osim toga, država je pokušavala zajamčenom cijenom pogodovati većim proizvođačima. Maticka smatra da se u onim dijelovima Hrvatske u kojima se pšenica proizvodila radi prehrane, a kukuruz radi stočarstva to nije jače osjećalo na standardu.<sup>17</sup> No, kriza se zaoštrila i nastalo je kritično stanje kada su pale i cijene stoke.<sup>18</sup> Podravski je seljak žito prodavao da bi došao do novca, a hranio se kukuruznim kruhom, toveći kukuruzom i svinje. Kada su i cijene svinjetine počele padati, seljak više

<sup>17</sup> Marijan MATICKA, Odras privredne krize (1929. - 1935.) na položaj seljaštva u Hrvatskoj, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 8, Zagreb 1976., 302.

<sup>18</sup> Isto, str. 304 - 305.

nije mogao doći do novca, počela se smanjivati ionako mala potrošnja, a ulazilo se i u velika zaduženja kod privatnika koja su onemogućila seljaku da se osjeća slobodnim. Seljak nije mogao namiriti svoje troškove na zemlji, a još manje u kući. To propadanje odrazilo se i na mlinovima i vodenicama, pa mnogi prestaju s radom.

Slabe agrotehničke mjere dovele su do niskih prihoda. Iako je 1906. godine u Koprivnici otvorena tvornica umjetnih gnojiva Danica, njezina je produkcija najvećim dijelom otpremana u Mađarsku. Zbog toga je poslije Prvoga svjetskog rata, kada su prekinute veze s Mađarskom, došlo do krize plasmana, a zatim i do zatvaranja te tvornice.

Akademik Vladimir Stipetić obradio je kretanja u razvoju poljoprivredne proizvodnje na području Hrvatske tijekom posljednjih stotinu godina. Izračunao je da se postotak poljoprivrednog stanovništva u Hrvatskoj smanjio s 84,7 posto 1890. na 72,64 posto 1921. godine, odnosno 66,3 posto 1948., s time da je razvoj tekao i dalje u smjeru smanjivanja poljoprivrednog stanovništva.<sup>19</sup> Stipetić je utvrdio da je napredak poljoprivredne proizvodnje od 1880. do 1955. bio vrlo malen i početkom 20. stoljeća usporen te da su ulaganja u poljoprivredu bila premala.<sup>20</sup> Površina u Hrvatskoj pod oranicama iznosila je 1885. godine 1,439.290 ha, a 1954. godine samo 13 posto više. Najviše su se povećale površine pod pšenicom i kukuruzom, i to dobrim dijelom i na štetu površina koje su prije bile pod ječmom, zobi, odnosno sporednim žitima pirom, prosom, sirkom i heljdom. Proizvodnja pšenice u Hrvatskoj kretala se između 1885. i 1890. godine od 1,500.000 do 1,800.000 metričkih centi, između 1930. i 1940. od 3,500.000 do 5,100.000 metričkih centi, a do 1946. pala je na 2,700.000 metričkih centi. Najveći prosječni prinos pšenice postignut je 1957. godine - 15 metričkih centi. Prinosi kukuruza na području Hrvatske porasli su od oko četiri milijuna ha prije 1900. na 6,5 milijuna centi između 1930. i 1940., odnosno deset milijuna centi 1955. godine. Najveći prinos po hektaru postignut je 1934. godine i iznosio je 19,8 metričkih centi.<sup>21</sup> Najvećim dijelom Stipetićeve zaključci važe i za Podravinu, odnosno za ludbreški, koprivnički i đurđevački kotar.

Iako je Ludbreg 1910. godine imao najveću količinu pšenice u cijeloj Varaždinskoj županiji, i to 5,37 metričkih centi po jutru, a isto je mjesto zauzimao i u proizvodnji kukuruza s 8,04 metrička centa, ipak se na ludbreškom području slabo koristilo strojeve i bilo je malo vršilica, a u odnosu na đurđevačko i koprivničko područje i malo mlinova.

U Bjelovarsko-križevačkoj županiji đurđevačko je područje 1910. godine bilo na trećem mjestu, iza Bjelovara i Garešnice. U kukuruzu je ludbreški kotar na petome mjestu po količini iako proizvodi neznatno više od đurđevačkog kotara, a po jutru se dobivalo samo 9,69 metričkih centi, dok se i u kotaru i u gradu Koprivnici dobivalo 11,23 metrička centa, vjerojatno zahvaljujući boljem gnojenju. Usprkos tome, u sva tri kotara kukuruz je bio mnogo isplativiji od pšenice i raži, što se moralo osjetiti i u radu mlinova koji nisu imali dovoljno žita za rad cijele godine.

Poslije 1918. godine statistika se počinje voditi 1920., ali samo na razini županija, a kada su županije ukinute, 1922. nestaje i statistike jer oblasti, iako su to htjele, nikad nisu uspjele stvoriti statističke službe.<sup>22</sup> Tek 1928. godine, kada je na osnovi Zakona o porezima izvršeno izračunavanje katastarskog čistog prihoda, ponovno možemo pratiti urod u Podravini. Pri odmjeri poreza

<sup>19</sup> Vladimir STIPETIĆ, *Kretanje i tendencije u razvitku poljoprivredne proizvodnje na području NR Hrvatske*, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske, knj. 7, Zagreb 1959., str. 5.

<sup>20</sup> Isto, str. XII.

<sup>21</sup> Isto, str. XIII.

<sup>22</sup> MINISTARSTVO POLJOPRIVREDE I VODA. *Obrađena polja i žetveni prinos u 1921. i 1920. godini*, Beograd 1922., str. 19 i 57. za Bjelovarsko-križevačku županiju. Stjepan Radić je kao predsjednik Oblasnog odbora Zagrebačke oblasne skupštine izradio plan za statističku službu. (M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Elementi županijskog sustava u samoupravama oblasti 1927. - 1929. godine*, *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb 1996., str. 119.)



uzeta su u obzir tri glavna čimbenika: žetveni prinos, cijene poljoprivrednih proizvoda i troškovi radne snage, ali su statistike vođene u tri ministarstva, i to veoma neuredno.<sup>23</sup> I tada je kao glavni poljoprivredni proizvod uzeta pšenica i kukuruz, a radi nesigurnosti proizvodnje odbijano je od bruto prihoda 20 posto pa je za toliko umanjivan i čisti prihod.<sup>24</sup> Godine 1928. cijena metričkog centa pšenice iskazivana je s 260 dinara, a kukuruza sa 162. Već 1941. godine cijena pšenice iznosi 450 kruna, a kukuruza 350, što znači da je do 1941. vrijednost pšenice povećana 73 posto, a kukuruza 117 posto. To znači da se opet osjećala isplativost kukuruza u odnosu na pšenicu. Kako bi se dobili podaci o urodu, na temelju popisa uroda 1937., 1938. i 1939. načinjen je pregled površina i uroda pojedinih kultura u trogodišnjem razdoblju, a zatim je 1941. poduzet popis uroda žitarica, kukuruza i brašna.<sup>25</sup> Država je preuzela isključivo pravo na otkup, a proizvođačima se ostavila izvjesna količina za njihove potrebe i sjeme.

Iz svega navedenog opaža se u promatranom razdoblju dominacija kukuruza jer ga je bilo lakše direktno prodati, a ako je ta prodaja podbacila, tada se prehranom svinja sigurno ostvarila dobit. To se osobito zapaža poslije 1923. godine kada je zbog izostanka izvoza u srednju Europu počelo i u Podravinu prodirati kvalitetnije slavonsko i vojvođansko žito, što je utjecalo na rad mlinova. Kukuruz u strukturi proizvodnje zauzima dominantno mjesto. Od kukuruza su se radili i kruh i žganci, pa je taj kruh prevladavao u cijeloj Podravini. Stabljika kukuruza mogla se koristiti kao stelja u štalama, a zelene kukuruzne stabljike i za stočnu hranu.

Za razdoblje od 1892. do 1895. godine statistika nam daje podatke o površinama uništenim elementarnim nepogodama te uspjeh po kotarevima i gradovima, iznose u cijeni i vrijednosti. Navedene su i statistike nadnica od srpnja do prosinca 1894. godine. Podaci omogućavaju i uvid u prinose po jednom jutru. Prosječna cijena tone u Hrvatskoj iznosila je 56,60 forinti. Za tonu pšenice dobivalo se 1,29 t. kukuruza, pa je normalno da se davala prednost kukuruzu.<sup>26</sup>

## STROJEVI ZA VRŠIDBU

Kada je žito bilo zrelo, želo se srpom, na manjim površinama, ili kosom. Najčešće se okupljala družina, a požnjeveno žito se vozilo kući, slagalo u baglje i tamo vršilo vršilicom (dremašinom) koju je pokretao parni stroj ili benzinski motor. Vršilica se uglavnom posluživala ručno te su, uz mašinista, radili i šopar, koji je bacao snopove s baglja na vršilicu, te vrećari koji su punili vreće žitom. Vlasnik vršilice, pak, uzimao je osam posto ovršenog žita. Rijetko je koji vlasnik vršilice imao levator, pomičnu traku koja je olakšavala manipulaciju, pa su se često događale velike nesreće kada bi stroj za vršenje nekome zahvatio ruku. Završetak vršidbe bio je popraćen dobrom zakuskom i vinom.<sup>27</sup>

Začuduje velik nerazmjer vršilica u đurđevačkom i ludbreškom kotaru. Razlog treba tražiti u strukturi vlasništva. Na đurđevačkom području prevladavala su sitna gospodarstva, a u ludbreškom je kotaru velik dio zemlje pripadao veleposjedniku koji je preferirao šumu nad oranicama. U prvom je slučaju gotovo svako selo imalo svoju vršilicu i strojnu mlatilicu, a u drugom je vrši-

<sup>23</sup> Izdaje ju Ministarstvo poljoprivrede, ali izlazi neredovito.

<sup>24</sup> *Spomen-knjiga NDH. 10.4.1941.-10.4.1942.*, Zagreb 1942., str. 101.

<sup>25</sup> Isto, str. 274.

<sup>26</sup> Milivoj REDJEP, Miroslav ŽUGAJ, Milorad BOJANIĆ, Krsto KERO, »Značajke ratarske proizvodnje Varaždinske županije«, *Varaždinski zbornik, 1181. - 1981.*, Varaždin 1983., str. 268 - 270.

<sup>27</sup> Opširnije vidi: Mijo Petrić, *Legende i predaje iz starog Đelekovca*, U: *Općina Đelekovec*, Đelekovec - Samobor, 429 - 430. Opisi žetve i vršidbe nalaze se u mnogim djelima naših podravskih književnika koji se bave selom.

licu imao veleposjednik koji obavlja vršidbu.<sup>28</sup> Kombajni su se počeli nabavljati tek 60-ih godina 20. stoljeća. Zahtjevi za dobrim žitom i brašnom tjerali su na daljnje usavršavanje. Žito se počelo trijeriti, a jedan od prvih trijera u Podravini imao je šumar Fabijan Tišljara koji ga je nabavio posredstvom svoga brata generala Mihaela Tišljara, policijskog časnika u Beču. Taj je trijer radio još u međuratnom razdoblju te sortirao pšenicu, odjeljivao kukolj od žita i sortirao žito u četiri vrste.<sup>29</sup> Četrdesetih godina 20. stoljeća u Koprivnici je podignuta stanica za čišćenje žita gdje se taj posao obavljao na veliko za silose, ali su i pojedini seljaci dovozili svoje žito na čišćenje.

#### **Strojevi za vršidbu u ludbreškom kotaru od 1884. do 1924. godine<sup>30</sup>**

- Đelekovec, Madjar Stjepan, mlatilac žita na benzin, 19. VI. 1916.
- Đelekovec, Gjuranek Stjepan, mlaćenje žita, 10. VIII. 1918.
- Đelekovec, Gjurgjina Ivan i drug, mlatilac žita strojem, 13. VIII. 1925.
- Đelekovec, Ganžulić Stjepan, mlatilac žita lokomobilom, 2. IX. 1925.
- Đelekovec, Kvakan Ivan i drug, mlatilac žita strojem, 18. VIII. 1925.
- Hrastovljan, mlatilac žita parnim strojem, 3. VII. 1920.
- Kapela, Gal Antun, vršilac žita, rezač drva i slame motorom, 25. V. 1914.
- Luka, Kuharić Stjepan, vršilac žita i rezač drva, 19. IX. 1924.
- Slokovac, Gložinić Izidor, vršilac žita na benzinski motor, 26. V. 1923.

#### **Strojevi za vršidbu u gradu Koprivnici i koprivničkom kotaru od 1884. do 1924. godine<sup>31</sup>**

- Bakovčice, Prvčić Vinko, vršilac žita na benzinski motor, 10. VII. 1925.
- Bregi Koprivnički, Brozović Ljudevit, mlaćenje žita benzinskim motorom i piljenje drva, 1918. - 1921.
- Drnje, Sabolić Antun, vršenje žita parnim strojem, 21. VIII. 1923.
- Drnje, Pošta Ivan, vršenje žita parnim strojem, 1925.
- Drnje, Sabolić Ignaz, vršenje žita parnim lokomobilom, 20. VII. 1925.
- Gola, Švegović Mato i Ignac, vršenje žita
- Gola, Švegović Josip, vršenje žita, 13. VII. 1923.
- Gola, Švegović Alojz, vršenje žita, 20. VII. 1925.
- Gola, Kolar Gjuro, vršenje žita parnim lokomobilom, 24. VI. 1925.
- Gotalovo, Pavlić Vinko, vršenje žita parnim strojem, 19. VII. 1925.
- Herešin, Belec Grba, vršenje žita motorom, 13. VII. 1923.
- Hlebine, Grof Ljudevit i dr., vršenje žita, 6. X. 1924.
- Grad Koprivnica, Petrić Ivan i dr., mlaćenje žita, 20. V. 1917. do 1921.
- Grad Koprivnica, Krapinec Nikola, mlaćenje žita, 27. VII. 1918. (poslije ima i mlin)
- Grad Koprivnica, Jadanović Pavao, mlaćenje žita, 1922.
- Grad Koprivnica, Šalomon Franjo, vršenje žita, 1923.
- Grad Koprivnica, Dugina Jakob, mlaćenje žita, 14. VIII. 1924.

<sup>28</sup> Ludbreški kotar pripadao je Varaždinskoj županiji, a koprivnički i đurđevački su dobrim dijelom bili u sustavu Varaždinske vojne krajine.

<sup>29</sup> Ivica TIŠLJAR, *Bio sam čuvar stare mame Katarine*, Virje 2005., 124 - 127. Ivica Tišljara, Fabijanov unuk, detaljno, vrlo zanimljivo i poučno opisuje kako se žito trijerilo te kako se po vreći očišćene pšenice uzimalo za vujam dva kilograma žita prve klase.

<sup>30</sup> Državni arhiv u Zagrebu, Trgovačko-obrtnička komora, registar obrtnika ludbreškog kotara (sig. 40280 (323) o 40281(324)). Unutar kotara pogoni su svrstani po mjestima, a unutar mjesta kronološki.

<sup>31</sup> Državni arhiv u Zagrebu. Trgovinsko-obrtnička komora, registar obrtnika grada Koprivnice (sign. 40231 -(275)) i koprivničkog kotara (sig. 40271 (314)).

- Grad Koprivnica, Gabaj Ilija Marko, vršenje žita strojem, 25. VII. 1924.
- Grad Koprivnica, Posavec Pavao, vršidba žita, 25. VII. 1924.
- Grad Koprivnica, Španiček Josip, vršenje žita, 31. VII. 1924.
- Grad Koprivnica, Remenar Martin, mlaćenje žita strojem, 3. VIII. 1924.
- Grad Koprivnica, Sabolić Antun, vršenje žita strojem, 1. VIII. 1924.
- Grad Koprivnica, Czap Franjo, mlaćenje žita strojem, 30. VII. 1925.
- Legrad, Grandja Kolman, vršenje žita, 1923. - 1925.
- Novigrad Podravski, Benak Ivana i Stjepan Trnski, vršenje žita benzinskim motorom, 3. XII. 1923.
- Novigrad Podravski, Petras Mato, vršenje žita benzinskim motorom, 13. VI. 1923.
- Novigrad Podravski, Trnski Stjepan, Anton Đajnić, vršenje žita benzinskim motorom, 14. VI. 1923.
- Novigrad Podravski, Barušić Martin, vršenje žita motorom, 21. VI. 1924.
- Otočka kraj Gole, Varga Janko, vršenje žita na benzin, 14. VII. 1926.
- Peteranec, Perić Stjepan i Androtić Josip, vršenje žita parnim lokomobilom, 17. VII. 1925.
- Peteranec, Petrović Gjuro, vršenje žita parnim lokomobilom, 4. VIII. 1925.
- Starigrad, Gergelj Josip, vršenje žita, 4. XIII. 1921.
- Torčec, Milić Andrija i Valent Grotić, vršenje žita benzinskim motorom, 17. V. 1924.
- Torčec, Grotić Valent, vršenje žita, 21. VII. 1925.
- Ždala, Henczler Koloman, mlaćenje žita i piljenje drva, 10. VII. 1914. - 1921.
- Ždala, Novogradec, braća, vršenje žita parnim lokomobilom, 24. VII. 1925.
- Ždala, Šimeg ml. Martin, vršenje žita, 24. VII. 1925.
- Mihaldinec Martin, vršenje žita parnim lokomobilom, 10. VII. 1926.

### Strojevi za vršidbu u đurđevačkom kotaru<sup>32</sup>

- Batinski Konaci, Franjić Ivo, vršenje žita, 25. VII. 1911.
- Čepelovac, Štimac Tomo, vršenje žita, 23. VI. 1917.
- Đurđevac, Jančijev Mijo, vršenje žita, 20. V. 1911.
- Đurđevac, Zalik Joško i Szelid Lajoš, vršenje žita, 26. VII. 1911.
- Đurđevac, Berta Andro, vršenje žita benzinskim motorom, 26. VII. 1911.
- Đurđevac, Gjuričević Stefan, vršenje žita, 15. VI. 1912. - 1917.
- Đurđevac, Fuček Franjo, vršenje žita benzinskim motorom, 20. VI. 1913.
- Đurđevac, Toš Franjo, vršenje žita, 27. VII. 1915.
- Đurđevac, Barberić Bartol, vršenje žita, 1916.
- Đurđevac, Tomrlin Štefo, vršenje žita, 21. VI. 1916.
- Đurđevac, Hodalić Valent, vršenje žita, 23. IV. 1917.
- Đurđevac, Fuček Anton, vršenje žita, 6. VI. 1917. - 1918.
- Đurđevac, Horvat Jakob, vršenje žita, 20. VI. 1917.
- Đurđevac, Tomrlin Valent i Ivan, mlaćenje žita i rezanje seče, 8. I. 1918.
- Đurđevac, Jančio Gjuro, vršenje žita, 14. V. 1918.
- Đurđevac, Potec Marijan, vršenje žita, 1918.
- Đurđevac, Semeraj Gjuro, vršenje žita, 23. I. 1918.
- Đurđevac, Fuček Đuro, vršenje žita, 1919. - 1921.
- Đurđevac, Glavač Petar, vršenje žita, 27. IX. 1922. - 1923.

<sup>32</sup> Državni arhiv u Zagrebu. Trgovinsko-obrtnička komora, registar obrtnika đurđevačkog kotara, sig. 40257 (300.) i za trg. brašnom, 40169 (214).

- Đurđevac, Lovašen Štefo, vršenje žita, 18. VII. 1924.
- Đurđevac, Lovašen Martin, vršenje žita, 1925.
- Đurđevac, Burlić Štefo i Jančijev Gjuro, vršenje žita, 15. VII. 1925.
- Ferdinandovac, Duić Stjepan, vršenje žita benzinskim motorom, 16. VII. 1914.
- Ferdinandovac, Hodić Mato, vršenje žita, 19. VII. 1914.
- Kalinovac, Petrokov Bolto, vršenje žita, 1. VII. 1911. (ima i mlin)
- Kalinovac, Szelid Lajoš, vršenje žita, 20. VII. 1911.
- Kalinovac, Marijan Mato, vršenje žita, 28. X. 1918.
- Kalinovac, Gračan Mijo, vršenje žita, 3. VII. 1922.
- Kalinovac, Sobota Blaž, vršenje žita, 29. VII. 1925.
- Kladari kod Pitomače, Mostovljanec Lovro, vršenje žita, 20. VII. 1926.
- Kloštar Podravski, Toth Stjepan, vršenje žita benzinskim motorom, 10. V. 1911. - 1922. (imao i mlin)
- Kloštar Podravski, Šantak Luka, vršenje žita, 1. VII. 1918.
- Kloštar Podravski, Budrović Josip, vršenje žita plinskim motorom
- Kloštar Podravski, Schwarcz Karlo, vršenje žita, 17. X. 1924.
- Kloštar Podravski, Kokotić Ivan, vršenje žita, 1925.
- Konak Bukovački, Matoničkin Fabijan, vršenje žita, 3. VIII. 1925.
- Konak Krajnica, Tomrlin Štefo, vršenje žita, 2. VI. 1925.
- Konak Štorgač, Lončar Tomo, vršenje žita, 17. VIII. 1923.
- Lepa Greda, Pauković Đuro, 13. VII. 1920.
- Lepa Greda, Mirović Bolto, vršenje žita, 23. VII. 1925.
- Lepa Greda (Konaci), Szöke Vendel, vršenje žita, 3. VIII. 1925.
- Mala Črešnjevica, Lakoš Josip i Jula, vršenje žita, 22. VII. 1913.
- Mala Črešnjevica, Szilagy Gjuro, vršenje žita, 22. VII. 1913.
- Pavljani, Živko Stevo, vršenje žita benzinskim motorom, 27. VII. 1921.
- Pitomača, Brkić Stjepan, vršenje žita benzinskim motorom, 26. VII. 1911.
- Pitomača, Halači Elek, mlaćenje žita, 1920.
- Podravske Sesvete, Kovačić Mijo, vršenje žita, 18. VIII. 1925.
- Podravske Sesvete, Šudić Stjepan, vršenje žita, 14. VII. 1926.
- Podravske Sesvete, Cugovčan Mato, vršenje žita, 27. VII. 1926.
- Prugovec, Toth Stjepan, vršenje žita, 18. VIII. 1925.
- Prugovec, Tkalec Antun, vršenje žita benzinskim motorom, 27. III. 1926.
- Repaš, Mihočka Blaž, vršenje žita, 7. VII. 1926.
- Sirova Katalena, Zglavnik Josip i Mijo, vršenje žita parnim strojem, 14. VII. 1925.
- Šemovci, Kolarić Jozo, Petar Kolarić i Štef Posavec, vršenje žita, 24. V. 1915.
- Šemovci, Kolarević Petar, vršenje žita, 2. VI. 1916.
- Šemovci, Cvetković Štefan, vršenje žita, 8. V. 1917. - 21. I. 1925.
- Velika Črešnjevica, Druga Franjo, vršenje žita, 18. VIII. 1925.
- Velika Črešnjevica, Trbojević Gjuro, vršenje žita, 28. V. 1925.
- Velika Črešnjevica, Tomić Andrija, vršenje žita, 18. VIII. 1925.
- Virje, Krčmar Jakob, vršenje žita, 21. VII. 1914.
- Virje, Piskor Filip, vršenje žita, 6. VI. 1917.
- Virje, Podravec Fabijan, vršenje žita, 1920.
- Virje, Legradi Josip, vršenje žita, 1925. (poslije Franjo Plemenčić)
- Virje, Vrabčević Terezija, vršenje žita, 15. X. 1926.

Na osnovi ovih podataka možemo zaključiti da je đurđevački kotar imao najveću i najbrojniju mehanizaciju te da je kultura žitarica bila zastupljena svugdje.

## VODENICE I MLINOVI

Nizine oko Drave, Plitvice i Bednje, obronci Kalnika, ali i niski obronci Bilogore od davnine privlače ljude da se ovdje stalno nastane te razviju dobar život iskorištavanjem bogate zemlje, šuma, voda i prirode.

Žito i kruh od uvijek su europskim narodima veoma važni, bez obzira na to je li riječ o pšenici, raži, ječmu ili zobi. S vremenom je pšenica izbila na prvo mjesto u našim krajevima i zadržala taj primat do danas, a istodobno s njezinim uzgojem i sadnjom raznih vrsta žita razvijala se i tehnološka prerada. Drobljenjem žita u stupama ili mužaru nije se moglo dobiti brašno od kojega bi se pekao kvalitetan kruh te osobito kolači. S obzirom na važnost kruha u našoj prehrani, mlinarstvo nije samo jedna od najstarijih proizvodnih aktivnosti u Hrvatskoj, nego i jedna od najvažnijih, s vrlo bogatom poviješću kojoj se tek u novije vrijeme posvećuje veća pozornost. Kada se izvuku podaci o mlinarima u Podravini, začuđuje njihov broj. Industrijskih mlinova bilo je malo, ali malih mlinova, osobito vodenica, bilo je svugdje gdje je bilo vode i u njima su glavno ili sporedno zanimanje nalazili mnogi ljudi. Isto tako začuđuju kapaciteti svih tih pogona za preradu brašna. Očito je Podravina u jednom razdoblju bila žitnica koja je brašno otpremala u Kranjsku i Štajersku, ali i dalje.

### Vodenice

Vodenice nisu imale velik kapacitet, a nisu bile ni pouzdane jer su ovisile o vodostaju, ali i poplavama. Iako su ih brzo potisnule druge vrste mlinova, nikad nisu posve izumrle jer ih je narod volio i smatrao svojom tradicijom. Mljele su »floh«, tj. jednostavno brašno u kojemu je ostajala i ljuska (Flach - jednostavan).

Vodenice i male mlinove iznimno je teško istraživati zbog kratkotrajnosti njihova djelovanja, čestih promjena vodotoka i njihova premještanja. Malo su čvršće vezane za određeno mjesto vodenice u rukavcima Drave i potocima, pa su tu nerijetko podignute i male krčme u koju su svraćali seljaci čekajući svoj red, ali i »vandravci« i trgovci. Zbog toga je na tim mjestima često bilo vrlo živo.<sup>33</sup> Vodeničarstvom, odnosno potočarenjem, što se odnosi na vodenice na potocima, pa i drugim vrstama mlinova pokušale su se baviti mnoge obitelji, ali je malo njih ostalo dulje u tom poslu. Poplave, prolomi oblaka, ali i požari brzo su uništavali te prve preradbene pogone kojima je narod bio prijatelj, a vrijeme neprijatelj. Mlinovi su često stradali od voda Drave. Tako je 1914. godine voda rastrgala sve mlinove na Dravi, a 1926. su stradali i veliki mlinovi uz vodu. Vodenice su često imale nekoliko prostorija: sobu, kuhinju i prostor u kojem su se skladištile vreće.<sup>34</sup>

Povijest vodenica još je fragmentarna jer su mnoge nestale u buri vremena, ali je činjenica da su danas upravo vodenice, odnosno njihovi ostaci postali predmet pažnje pojedinih zaljubljenika

<sup>33</sup> Prema sjećanju pradjeda Mije Petrića, takve su vodenice bile i u Đelekovcu na Melnišću, polju preko stare Drave, danas zamuljenog kanala Dravica. (Mijo PETRIĆ, *Legende i predaje iz starog Đelekovca*, U: *Općina Đelekovec*, Samobor, Đelekovec, 2008., str. 425.)

<sup>34</sup> Zanimljivo je spomenuti i stare mlinarske mjere koje su koristili vodeničari: 1. zasipača = 10 kilograma, odnosno 10 vaganca. Kao mjera se koristio i »vagan« i »keblić«. Dravska zasipača imala je 12 - 12,5 kg, a četiri zasipače iznosile su jedan vagan od 48 do 50 kg. Mjere je obično baždario službenik koji je dolazio iz Bjelovara.



u rodni kraj.<sup>35</sup> No, rekognosciranje bi tek trebalo provesti. Ti su drveni mlinovi uglavnom bili kratkog vijeka. Osim običnih starinskih vodenica za grubu meljavu, koje su zvali i ilirski mlinovi, bilo je i novih njemačkih za finu meljavu.<sup>36</sup> Postoje i podjele prema vlasništvu vodenica te načinu kako se koristi voda koja dolazi na kolo. Nisam uspjela pronaći popis mlinova na Dravi kakav je proveden na Savi u vrijeme carice Marije Terezije, ali mlinovi najrazličitijih tipova razasuti su diljem Podravine, a žitno i kukuruzno brašno se zasigurno izvozilo u Kranjsku i Štajersku.

Velike promjene događale su se u mlinarstvu u drugoj polovici 19. stoljeća. Zbog povećanog prometa brodovima Dravom na potezu Osijek - Barč vodenice postaju prepreke sigurnoj plovidbi, pa se donose strogi propisi koji im ograničavaju rad. Mnogi su vodeničari napustili svoj posao, a inspektori za plovidbu Dravom strogo su kontrolirali da vodenice ne bi smetale brodarenju.<sup>37</sup> Godine 1867. donesena je »Osnova o vodicama na Dravi«. Propisani su udaljenost svake vodenice od obale, i to u dužini od osam hvata, postavljanje noćnih svjetiljki na vodenice, koje su često bile uzrok požara, a prema čl. 16 vodeničarima je bilo ograničeno djelovanje vodenica u redove. Dunavsko parobrodarsko društvo je od druge polovice 19. stoljeća neprestano tražilo uklanjanje vodenica na Dravi.<sup>38</sup> Čini se da je taj proces na području Podravine bio manje intenzivan nego u slavonskom području Drave - što je i razumljivo jer je područje između Virovitice i Varaždina sve do 1871. bilo dio Varaždinske krajine - gdje se vodenice eliminiraju. Neko su vrijeme toga bile pošteđene vodenice na Dravi, na području Podravine, gdje je Dunavsko parobrodarsko društvo poslije Josipa Šokčevića obustavilo putni promet, pa se Drava opet koristila samo za puštanje drva iz Slovenije prema Osijeku. Parobrodi gotovo i nisu plovili tim dijelom Drave, koji je bio poprilično nesiguran za plovidbu.

Sve je bilo prepuno vodenica. Svaki je potocić iskorišten da bi se na njemu sagradila vodenica i tako moglo mljeti žito ili kukuruz. Vodenice su bile zadružne ili inokosne. Mlinari su najčešće bili i seljaci, a mlinovi nastaju i nestaju u poplavama, vodama Drave ili bujicama.

Mlinovi na Dravi i potocima bili su uglavnom »ketuški« (udruženi),<sup>39</sup> ali bilo ih je u raznolikom vlasništvu. Kod udruženih mlinova zarada je ovisila o udjelu ulaganja. Mlinari su dogovorno mlinarili ili su, pak, dali mlin jednom mlinaru kojega bi plaćali većinom u naturi. Mlin je imao vrijednost četiri zasipače i ako je netko bio vlasnik četiri zasipače, onda je mljevenje radio samo on. Vrijednost jedne vodenice bila je jednaka urodu na dva jutra dobre zemlje.

Vodeničari su katkad imali svoje sakupljače žita. Ti »pomeljači«, odnosno »pomelajeci« s konjima su i kolima na koja su bila obješena zvana skupljali po selu kukuruz ili žito, a mlinar je po

<sup>35</sup> Virovac Ivica Tišljar je godinama slikao vodenice po Hrvatskoj te je na tu temu organizirao i izložbe. Mnoge je slikao i slikar Matija Pokrivka te ih objavio u monografiji *Mlinovi u Hrvata* (Zagreb, 2004.) zajedno s tekstom. Tema »Mlinarski puti, slovenski i hrvatski mlinovi« bila je izložena na znanstvenom skupu »Mlinarski dnevni, stari zanati na Muri«. S E. Wagner napisala sam jedan rad o vodicama u Hrvatskoj, ali s obzirom na to da je riječ samo o jednom članku o vodicama u cijeloj Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća, smatram da bi istraživanja trebalo produbiti i proširiti te locirati i iščezle i postojeće vodenice gdje je god to moguće kako bi se obnovile u svrhu turizma. (M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Elizabeta WAGNER, *Vodenice u Hrvatskoj* (18. - 20. stoljeće) kao primjer odnosa između ljudi i rijeka/potoka, *Ekonomika i ekohistorija*, vol. 3., 2007., str. 83 - 120.) Put seljaka do vodenica je jednako svečan kao i put do prošteništa.

<sup>36</sup> Godine 1752. na Dravi je od Donjeg Miholjca do Valpova žito mljelo 18 vodenica, a sredinom 19. stoljeća, prije pojave industrijskih mlinova, i žito iz cijele Đakovštine mljelo se u 63 vodenice na Dravi. (Gradsko poglavarstvo Osijeka, kut. 1033, spis 3836 od 1767.)

<sup>37</sup> Već poslije 1809. godine Ugarski ured za javne radove imenovao je inspektora za plovidbu Dravom. Godine 1826. - 1827. plovidbu Dravom uređuje ing. Josip Mamula. Vojni inženjer major Alfred Scholten izradio je 1866. i 1867. hidrografsku izmjeru Drave i prijedlog njezine regulacije od Legrada do ušća Drave u Dunav. (M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, E. WAGNER, n. dj., 86.)

<sup>38</sup> Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve. Trgovina, obrt, industrija i bankarske ustanove grada Osijeka na prijelazu stoljeća od g. 1867. do 1918.*, Osijek 1999., str. 66 - 67.

<sup>39</sup> »Ketuš« je mađarska riječ (Kettő = dva, udruživanje).

vreći uzimao ušur od jedan do dva kilograma. Zimi vodenice nisu mljele, nego su se izvlačile na suho, a to su činili svi seljani i katkad je u tom postupku sudjelovalo 50 do 100 ljudi. Usprkos tome, vodenice su bile kratkog vijeka zbog teške klime, dugih i vlažnih zima.

Izrada vodenica bila je iznimno komplicirana i svakih deset godina mlin se morao renovirati, a drvo su davale imovinske općine. Postojali su posebni »drveni majstori« koji su gradili brodove na koje se dograđivala vodenica.<sup>40</sup> Izrada dobrog broda bila je jednaka izradi broda na moru, pa ih i ovdje možemo zvati kalafatima kao za brodove na moru. Glavni čamac na kojemu je stajala vodenica zvao se kompa, a razlikovali su se po konstrukciji vodeničke kućice. Veći mlinovi imali su i veće kamenje, a kompa je bila duža. Kompa je uvijek bila malo zašiljena kako bi odguravala led na stranu. Mlinovi za kamenje nabavljali su se u Mađarskoj, Bosni i Austriji.

Nije sačuvano mnogo podataka o mlinarima i mlinarskim cehovima u 18. i 19. stoljeću. Zna se da su mesari, pekari, licitari i mlinari Koprivnice potvrdili svoja cehovska pravila 22. veljače 1766. te da ih je osobno potpisala carica Marija Terezija. U poznatom popisu reda klečanja u crkvi Sv. Nikole iz 1830. nalazimo i članove mlinarskog ceha. U to doba Koprivničanci koriste, osim mlinova potoka Koprivnice, i one na Dravi. Međutim, sjaj mlinarskih cehovskih udruženja potiskuje mlinarska manufaktura i upravo je mlinarstvo jedan od važnijih faktora koji Koprivnicu svrstavaju među 12 važnih trgovišta unutar zagrebačke trgovačko-obrtničke komore prije stotinjak godina. S obzirom na važnost svoje djelatnosti, mlinari postaju vrlo ugledni i priznati koprivnički građani, a gradski magistrat je posjedovao i gradski mlin uzvodno od grada, na potoku Koprivnici, koji je davao u godišnji zakup. Na istom je potoku radilo i desetak manjih mlinova koji su mijenjali gospodare. Ti kupoprodajni ugovori očuvali su se do danas i po njima se može istraživati razvoj mlinarstva u Koprivnici u određenom vremenu.<sup>41</sup> No, za neke dijelove Podravine nemamo nikakvih podataka, osobito tamo gdje su općinski i kotarski arhivi propali (područje Virja i Đurđevca).

Na potoku Koprivnici vlasnici mlinova bili su Doroteja Szenijan, Franjo Antun Schwarz, Ana Gabelić, Juraj Rogošić, Barbara udovica Katto, Baltazar Fizer, Aleksije Ivšić, Stojan Kanižaj, Ivan Simonović, Andrija Miholić, Ilija Segerg, Mirko Krišek, Josip Szabo, Tomo Perčić, Mihalj Šimunić, Leopold Mesinger, Juraj Cmrk, Blaž Žadavec, Kaufer, Kalnik, Dlaka, Pintar, Đurkan, Krkač, Kamenar, Friben i drugi.<sup>42</sup>

Zbog nestašice vode često su kombinirali rad vodenom turbinom i parnim strojem. Jedan od najstarijih mlinova na potoku Koprivnici kupio je 22. srpnja 1847. za 1100 forinti Ivan Đurkan od Mihaila Lesjaka i Ane Kanoti. Taj mlin je Đurkan 1858. preuredio na parni pogon, pa je to prvi paromlin u sjevernoj Hrvatskoj, podignut četiri godine prije zagrebačkog paromlina, ali je zadržana u pogonu i stara vodenica, čime se štedjela energija.<sup>43</sup>

Mnogi vodeničari pokušavali su nestašicu vode tijekom sušnih mjeseci izbjeći ugradnjom malih parnih motora koji su omogućili rad mlinova u vrijeme niskog vodostaja. No, bilo je skupo voditi takav kombinirani i tehnološki vrlo komplicirani pogon jer je izučениh strojara bilo malo, a inspekcija parnih kotlova zahtijevala je strojara s položenim stručnim ispitom, kojega vlasnici takvih mlinova nisu mogli plaćati. Stoga je na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće većina vodenica pre-

<sup>40</sup> M. Doleneć Dravski doznao je da je na području »Kingova«, stare Drave kod Sekulina, iskopan čamac »navodnica« na kojem je stajao pogonski kotač dužine 13 metara i širine dva metra, koji je bio izdubljen od jednog komada drva. (M. DOLENEĆ, Zaspali su mlinovi, str. 60). Poznati graditelj mlinova bio je i Stjepan Vitković iz Drenovice, koji je izrađivao i »čone«, »kompe« te »navodnice«.

<sup>41</sup> Hrvoje PETRIĆ, Mlinarstvo u novom vijeku, *Glas Podravine* 5. VII. 1996., str. 5.

<sup>42</sup> D. FELETAR, Koprivnički mlinovi, *Glas Podravine*, 19. 16. V. 1975., str. 7.

<sup>43</sup> D. FELETAR, Koprivnički mlinovi.

puštena zubu vremena, a njihovi su vlasnici nerijetko preuzimali poslove kvalificiranih mlinara u industrijskim mlinovima koji su umrežili cijelu Podravinu.

Mnogo je vodenica bilo i na ludbreškom području. No, spomenut ću samo vodenicu-mlin u Torčecu na čijoj se obnovi već više godina angažira Ivan Zvijerac koji želi stvoriti ugođaj jednog takvog mlina koji ima - kao i svi drugi mlinovi - bogatu povijest.<sup>44</sup>

Glavni žitorodni kraj Podravine bilo je Virje, ali zbog guste naseljenosti Virovci su više sijali kukuruz, nego pšenicu jer su ishranom svinja kukuruzom uvećali vrijednost svog proizvoda. Stočnim nakupcima to područje nije bilo daleko jer su stoku za izvoz mogli natovariti u Koprivnici na vlak, ali su to mogli učiniti i u Goli, odnosno poslije 1912. godine i u Đurđevcu i Virju. Stoga se parni mlin u Virju gradio tek 1912. godine. Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće u Virju je bilo skladište brašna bjelovarskog paromlina Malvina, koje je dovozilo brašno u vrećama od 85 kilograma, dok su se posije prodavale u vrećama od 50 kilograma.<sup>45</sup>

Stanovništvo najvećega hrvatskog sela, Virja, rastepeno je od Bilogore sve do konaka na Dravi. To stanovništvo gradi vodenice na potocima Zdelji, Komarnici, Sečici, Hotovi i Koprivnici koja se pod imenom Bistra u predjelu Sekulina kod Molva ulijeva u Dravu.

Tako je u Repašu, na predjelu »Žitnjakove jaboke«, od 1945. do 1952. godine radilo sedam mlinova. M. Dolenc Dravski upustio se u pokušaj da razgovara s ljudima o nestalim mlinovima, i to uglavnom onima iz Drenovice, Medvedičke i Virja.

Osobito mnogo mlinova bilo je u okolici Molva koje su ime dobile po mlinovima. Cijela Drava bila je puna vodenica sve dok ih parobrodi nisu potisnuli u pritoke. Miroslav Dolenc Dravski, jedan od najboljih pisaca o Podravini, stalno se vraća na mlinove iz svog djetinjstva na području Virja i Novog Virja.<sup>46</sup> On je pokušao rekonstruirati sjećanja na vodenice i potočare na području Virja i Molva te je dao njihov najbolji opis. Njegov daleki predak (Joseph Ivurek), koji je pokopan u Virju (Vinici), bio je od roda Cmizdrića zvanih Albini i došao je oko 1800. godine u Podravinu. Bio je izučen mlinar i trgovac, a Dolenc smatra da je bio rodom iz Štajerske. Zaustavio se u Virju, na povoljnome mjestu kupio zemljište, podigao mlin i počeo s meljavom. Osim toga, bavio se otkupljivanjem konja i junica, koje je prodavao u Furlaniju i Beč te se tako obogatio. Vjenčanjem s Baricom priženio se u zadrugu Cmizdrića. Bavio se mlinarstvom, ali i izradom cigla i crijepa te piljenjem drva. Samo kombinacijom tih grana i mukotrpnim i poštenim radom dolazilo se do bogatstva. Pradjed Paullus Cmizdrich von Lentulis, koji je umro 1934. godine, ratovao je u Bosni i bio je pravi div od dva metra, a oženio je Tereziju.<sup>47</sup> M. Dolenc Dravski pokušao je prikupiti sjećanja o mlinovima na području Virja i Molva i iz njegovih zapisa vidimo kako je teško bilo doći do podataka o potočarama na potoku Zdelji.<sup>48</sup>

<sup>44</sup> Slika te vodenice objavljena je u: M. KOLAR - E. WAGNER, n. dj., str. 93.

<sup>45</sup> *Podravski glasnik*, (Virje), 5, 15. C. 1898., str. 3. Reklama. Moglo se kupiti sedam vrsta brašna, ali su se otkupljivale i ostale žitarice i kukuruz.

<sup>46</sup> Miroslav DOLENEC DRAVSKI, *Djetinjstvo je vraški šugava stvar*, Novo Virje, 2007., str. 28, 30, 100 i d.; isti, »Zaspali su mlinovi na Zdelji i Dravi«, Zbornik, *Virje na razmeđu stoljeća*, V., Virje 1981., 59 - 64.

<sup>47</sup> Pavao Cmizdrić bio je bogat čovjek i kada je 1934. godine umro, na pokop su došli mnogi uglednici iz cijelog kraja.

<sup>48</sup> Dolenc Dravski je posebnu pozornost posvetio Zdelji koja izvire u Gornjim Zdjelima pa su tu potočare imali Jakob i Josip Ištvančić te Đuro Pandur. Na Zdelji u Vrbasu bio je i mlin Ivana Brodarića koji je imao turbinu sa željeznim i mješanim loparima, dakle voda je padala odozgo i pokretala horizontalnu turbinu. Iza Brodarčeva je bio mlin Petra Šoša i Šklebara, zatim Strelčev mlin, mlin Đure i Marka Fanceva, a imali su ga i Fantoni koji su bili talijanskoga podrijetla. Posljednji na Zdelji bio je mlin obitelji Ivurek. Martin Ivurek naveo je da su isplatili ostale suvlasnike tek 1899. godine i da su mlinovi na Zdelji mogli samljeti jednu vreću žita na sat, dakle 24 vreće dnevno, ali to je bilo samo u slučaju kad je bilo vode. Ivurekov mlin radio je još 1971. godine.

### Parni, benzinski i motorni mlinovi

Mlin Ivana Gjurkana u Koprivnici, preuređen 1858. iz starog mlina na potoku Koprivnica, prvi je parni mlin u Podravini, a počeo je raditi četiri godine prije zagrebačkog paromlina, pa mu na neki način pripada primat među paromlinima.<sup>49</sup>

Iako nešto kasnije, industrijska revolucija kroz parne strojeve nije izbjegla ni Podravinu. Nakon osnivanja Bjelovarsko-križevačke županije 1886. počinju se graditi županijske ceste i osobito se pazi na cestu Koprivnica - Virovitica, za razliku od prije kada su vojničke ceste vezale Bjelovar s Đurđevcem, Novigradom i Koprivnicom.

Željeznička pruga Zagreb - Koprivnica - Nagykanisza 1870. godine otvorila je Koprivnicu srednjoj Europi i u nju naglo počinje prodirati mađarski kapital koji se zbog Hrvatsko-ugarske nagodbe osjeća na ovom području, koje je 1871. razvojačeno, dosta sigurnim.

Paromlin je u Koprivnici osnovan 1. prosinca 1894., ali je već 1900. pao pod stečaj. No, 1903. na istome je mjestu počeo raditi Novi mlin d.d., a 1907. dobio je naziv Parni i umjetni mlin Švarc i drugovi. Osnivačka skupština održana je 26. lipnja 1907. i u ravnateljstvu su bili najimućniji gospodarstvenici Koprivnice.<sup>50</sup> Za predsjednika je izabran dr. Slavko Wolf, a za ravnatelja Adolf Bergenthal.

O svakom mlinu dala bi se napisati posebna monografija.<sup>51</sup> No, zasad nemamo niti jednu monografiju o nekoj vodenici ili mlinu u Podravini, iako je ta gospodarska grana bila jedna od najzastupljenijih i najvidljivijih te u životu naroda svakako najprisutnija. Brundanje mlinova, koje su pratila i jata golubova i vrabaca, pokazivalo je kada je mlin u pogonu. Od srpnja do prosinca uglavnom su radili stopostotnim kapacitetom te je toliko uočljivije bilo vrijeme kada su radili samo povremeno, tj. od veljače do lipnja. Povijest podravskog i uopće hrvatskog mlinarstva vrlo je burna jer su se borili s vodeničarima, tehničkim neprilikama, prometnom izoliranošću, slabom kvalitetom brašna, a ponajviše s nedostatkom kapitala i visokim porezima. Zbog strukture prehrane, jer se čak i u Virju najviše koristio kukuruzni kruh, imali su velik problem i sa žitom te je rijetko koji mlin mogao raditi cijele godine. To je bilo nesigurno zanimanje, a mlinovi su bili izloženi i čestim požarima pa je trebalo silno paziti na njihovo održavanje.

Mlinovi Podravine u stopu su pratili tehnička dostignuća Europe i očito se mljevenju žita posvećivala najveća pozornost jer je kruh bio najvažnija hrana naših ljudi. Mlinarima se posvećivala jednako velika pažnja kao i kovačima, stolarima i kolarima te su bili poštovani ljudi u svom kraju. Bili su bitni za tehnološku revoluciju i mijenjali su život naroda. Iako je Hrvatsko-ugarska nagodba zakočila gospodarski život Hrvatske, mali ljudi ipak su nalazili način da najvažnije spoznaje prenesu iz razvijenih dijelova monarhije u Hrvatsku, a Podravina je pritom bila veza prema Bjelovaru koji se na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće pretvarao u važno gospodarsko i industrijsko mjesto. Mlinarski kalfe (naučnici) odlazili su sve do Prvoga svjetskog rada na »fremdovanje« kod vještih mađarskih i austrijskih obrtnika koji su primjenjivali tehnička dostignuća te su stečena znanja i iskustva unosili u našu zemlju i ovdje ih primjenjivali.

<sup>49</sup> D. FELETAR, Koprivnički mlinovi, *Glas Podravine*, br. 19, od 19. V. 1975., str. 7.

<sup>50</sup> Dr. Slavko Wolf, Marko Švarc, Ignaz Švarc, Ferdinand Reich, Šandor Reich, Nikola Vaić, Ignac Gross svi iz Koprivnice, Vilim Scheier iz Ludbrega te Marko Kende i Ljudevit Berkeš iz Križevaca. Gradsko poglavarstvo Koprivnice izdalo je 30. srpnja 1907. godine obrtnu iskaznicu da tjera »mlinarski obrt i trgovinu proizvodima mlina«.

<sup>51</sup> V. M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mlinarstvo koprivničkog područja za vrijeme kapitalizma, *Podravski zbornik*, 86, *Koprivnica 1986.*, str. 32 - 43; Mira KOLAR, Mlinarstvo sjeverozapadne Hrvatske do 1941. godine, u: *Stvaralački potencijali u funkciji društveno-ekonomskog i kulturnog razvoja sjeverozapadne Hrvatske*, Zagreb - Varaždin, 2002., 227 - 236. Ako stignem, napisat ću rad o mlinu Matije Peršića u Virju, koji je pola stoljeća bio važan dio gospodarske povijesti toga mjesta, a nepovratno je nestao u procesima promjena.



Svoj vrhunac prema broju industrijskih pogona mlinarstvo u Podravini doseglo je na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Moderniji mlinovi su mljeli više vrsta brašna, za razliku od jednostavne, »flah«, meljave prvih vodenica. Često su se uz te mlinove gradili i silosi, prvotno jednostavniji, a s elektrifikacijom i vrlo moderni kakve danas nalazimo uz velike električne mlinove kod kojih se neprestano filtrira žito. To se, dakako, radi tek kod velikih i izvoznih mlinova kada su već stari parni i motorni mlinovi bili izloženi propadanju i rušenju, a samo su visoki dimnjaci svjedočili još neko vrijeme da je ovdje postojala moderna mlinska industrija vezana uz parni kotao. Zatim su i oni porušeni, a seljaci su odvezli ciglu koju su ugradili u svoje zgrade.

Mlinarstvo je od 1880. do 1930. godine bilo ugledno zanimanje koje je donosilo i korist i ugled jer je meljava bila potpuno slobodna kao i prodaja brašna. Upravo je stoga zanimljiv popis imena mlinara u sva tri kotara: ludbreškom, koprivničkom i đurđevačkom.

U tom razdoblju industrijski mlinovi uništavaju vodenice. Činilo se da je ulaganje u gradnju mlina sigurno ulaganje kapitala, bez obzira na to je li riječ o parnom, benzinskom ili mlinu na upojni plin, odnosno poslije električnom mlinu. Zasiurno na to utječe blizina Mađarske koja je domovina modernih parnih mlinova koji su sagrađeni u okolici Budimpešte. Podravina je u posljednjoj četvrtini 19. stoljeća počela povećavati proizvodnju pšenice i kukuruza, koji su se uvijek mogli prodati. Iako je ubrzo sagrađeno dovoljno mlinova koji su trebali zadovoljiti domaće potrebe, mogućnost izvoza u velike gradove sa sve više stanovnika i započeta industrijalizacija poticali su nastavak gradnje. Podravina je 1912. godine dobila željezničku vezu s Koprivnicom u cijeloj svojoj dužini i samo je Ludbreg ostao po strani. Zbog toga su podravski mlinovi slali brašno, odnosno žito u izvoz, što je znatno poboljšalo standard podravskih seljaka jer je u vrijeme Prvoga svjetskog rata, ali i poslije njega, do 1924. godine, žito i brašno Podravine bilo traženo kao suho zlato. Prekidom izvoza brašna i žita u Austriju te stavljanjem žita pod državnu kontrolu i strogim određivanjem cijene većina mlinova u Podravini pala je u krizu te su preživjeli samo najmoderniji, najbolje opremljeni, odnosno oni koji su uspjeli sniziti svoje proizvodne troškove ili povezati rad svojih mlinova s piljenjem drva ili davanjem električne energije mjestu. Takvi su bili mlinovi u Novigradu Podravskom i Đurđevcu.

Kako bi se održali, pogoršao se i položaj radnika u mlinu. Radili su 12 i više sati dnevno, a u sezoni i 14, no nadnice mlinarskih radnika bile su iznimno niske. Vodila se veoma teška borba između parnih mlinova i vodenica, a kada je završila u korist paromlina, počeli su se međusobno uništavati i parni mlinovi.

U Koprivnici je gradski kapetan Đuro Krkač kupio Đurkanov mlin na potoku Koprivnici i u obnovu zgrada 1905. i 1907. godine uložio 80.000 kruna. Krkačev mlin bio je ušurni, a ne izvozni jer nije bio blizu željezničke stanice kao Paromlin d.d. Kako bi seljake privukao sebi, Krkač je iskoristio službeni položaj i na mitnicama za brašno, koje je išlo u paromlin, uveo velike maltarine te tako ugrozio rad paromlina. Čak je i osobno kontrolirao seljake koji su već došli u paromlin te je zbog toga dobio batine. Adolf Bergenthal, direktor Paromlina, potužio se Gradskom poglavarstvu te je 1907. ukinuta posebna maltarina. Već 10. svibnja 1908. Krkačev je mlin izgorio i tako se očito paromlin riješio nepoželjne konkurencije. Budući da požar nije razjašnjen, sve to ostalo je tajna.<sup>52</sup> Zanimljivo je da je Stjepan Urban iz Ludbrega izložio model mlina na zagrebačkoj izložbi 1891. godine.<sup>53</sup>

Prava pošast požara u mlinovima zapažena je 1911. godine kada je određena skupina političara odlučila kako je za Hrvatsku najbolje da se odvoji od Austro-Ugarske Monarhije i pripoji Kra-

<sup>52</sup> Dragutin Feletar, Mlini rat zbog mitnice, *Glas Podravine*, 19, 22. VII. 1977., str. 5.

<sup>53</sup> Stjepan UGARKOVIĆ, *Izložbeni katalog Gospodarsko-šumarske izložbe Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva 1891. godine*, Zagreb 1891. Naklada Daniela Hermanna, 288.



ljevini Srbiji. Požar golemog mlina Union u Osijeku 8. studenoga 1911., kada je šteta procijenjena na dva milijuna kruna, upućivao je na političku sabotažu.<sup>54</sup> Počinitelji nisu pronađeni, a vodstvo mlina, koje je dobilo odštetu od osiguranja, nije više htjelo graditi mlin u Osijeku, nego u Barču, nasuprot Virovitici. Tako su zaštitili svoju imovinu, ali i osiromašili Hrvatsku za jedan vrijedan objekt. Već sljedeće godine izgorio je osječki mlin Karolina, a njegov vlasnik Stjepan Piller prijavio je štetu od pola milijuna kruna.<sup>55</sup> Ni tt. Freund nije više gradio Prvi bjelovarski paromlin, koji je bio žrtva požara 1911. godine, jer navodno mlinovi Podravina s mlinovima u Đurđevcu i Pitomači pokrivaju potrebe.

Zanimljivo je da se upravo u vrijeme tih požara gradi novi paromlin u Virju, čiju je gradnju počela grupa gospodarstvenika na čelu s Vidom Cilingerom, Mirkom Barcem, Josipom Svobodom i Matijom Peršićem. U Ljubićevim novinama najavljeno je da će mlin biti i izvozni. Prijatelji Peršića iz Bjelovara, koji je radio u Freudovu mlinu u Bjelovaru do požara, poželjeli su »burni procvat tome mladomu poduzeću«.<sup>56</sup> Peršić je smatrao da će gradnja željezničke pruge Virje - Koprivnica dati Virju kao najvećem selu Hrvatske mnogo veći poljoprivredni značaj, ali to se nije ostvarilo. Pruga je doista i dovršena 1912. godine, ali zbog balkanskih ratova, a zatim i Prvoga svjetskog rata virovski mlin nikad nije postao moderni središnji mlin Podravine. Mlin je s različitim teškoćama vegetirao do 1948. pod vodstvom Jelisave Kolar-Peršić, a tada je konfisciran. Međutim, da se to i nije dogodilo, taj mlin s kapacitetom od vagon i pol brašna dnevno nije mogao konkurirati velikom Braunovu paromlinu u Đurđevcu, odnosno Ettingerovu paromlinu u Novigradu Podravskom, koji se oslanjao na financijski kapital.

Mlinove na vodu zamijenili su ponegdje i mlinovi na drveni plin koji se zvao »jognjenec«. Takvi su mlinovi bili dosta opasni, a jedan je oko 1938. godine imao Šimun Aušperger u Drenovici. Na lokalitetu Martijanec breg u Bukevlju bio je jedan »meljin jognjenec«.

O svakom podravskom mlinu može se napisati posebna studija. Mlinari su bili uglednici na određenom području, a parni su mlinovi najčešće, uz crkve, bili najviše zgrade pa su svakom upadali u oči. Vlasnici paromlina često su kao mlinare zapošljavali propale vodeničare pa je na određeni način prijelaz od vodenica k mlinovima bio bez većih potresa.

Koprivnički paromlin postao je vlasništvo Ettingerovih, oca i dvojice sinova koji su podijelili poslove u Koprivnici, Novigradu Podravskom i Zagrebu gdje su bili vlasnici Hrvatske banke u Ilici 34. Oni su 1911. godine sagradili i novigradski paromlin.

Tijekom Prvoga svjetskog rata brašno je došlo pod upravu Centrale u Budimpešti i nije bilo u slobodnoj prodaji. To je udahnilo novi život vodenicama na potocima gdje se mogla izbjeći kontrola države u prometu brašnom. Osim toga, parni su mlinovi u posljednjoj godini rata ostajali bez ugljena, pa je u siječnju 1918. iz subotičkog ugljenika Czernkovicha dodijeljen ugljen koprivničkim mlinovima (parnom 1000 mtc, Martinu Dlaku 400 i Franji Pintaru 150), ali je 400 mtc dobijeljeno i paromlinu Franje Horvata u Imbriovcu, 200 paromlinu Franje Kovačevića u Drnju i 300 paromlinu Jakoba Šterna u Malom Bukovcu.<sup>57</sup> Tijekom Prvoga svjetskog rata, već sredinom 1915., naredbom je određeno da mlinovi smiju proizvoditi samo tri vrste brašna, i to 0 (nulericu), 2 (cvajericu) i 6 (posije) te od raži samo jednu vrstu. Mlinaru se sada meljava morala plaćati u gotovini i on je bio dužan stranki vratiti sve mlivo, osim dva posto koje se uzimalo za rastep.<sup>58</sup>

<sup>54</sup> Požar Uniona, *Nezavisnost*, 50, 11. studenoga 1911.

<sup>55</sup> *Nezavisnost*, 17, 23. ožujka 1912., str. 4. - Karolina.

<sup>56</sup> »Novi paromlin u Virju«, *Nezavisnost*, 16, 16. ožujka 1912., str. 4.

<sup>57</sup> Državni arhiv u Zagrebu, Gradsko poglavarstvo Zagreba, kut. 82, br. 98 Prs od 15. siječnja 1918.

<sup>58</sup> »Kruh naš...«, *Sisački glas*, br. 33, 15. kolovoza 1915.

Poslije Prvoga svjetskog rata podravski su mlinovi radili, ali nedovoljno za nove investicije. S obzirom na kukuruzni kruh i žgance, Podravina je bila prekapacitirana mlinovima i vodenicama. Nedostatak žita neko se vrijeme nadoknađivao dopremanjem iz Vojvodine, ali 1924. godine Austrija je prekinula dobavu brašna iz Kraljevstva SHS.<sup>59</sup> Prema statistici Milivoja Savića, inspektora beogradskog Ministarstva trgovine i industrije, iz Kraljevstva SHS 1920. godine izvezeno je 27,267.456 kg pšeničnog brašna, 1921. godine 29,988.915, ali je već 1922. uvoz spao na 22,716.906 kg zbog visoke cijene dinara i nesolidne isporuke.<sup>60</sup> Naime, u prvom poslijeratnom razdoblju opskrba gladnog Beča kruhom ovisila je isključivo o uvozu našeg brašna i žita. Nakon što je Austrija uvela visok obrtni porez na jugoslavensko brašno, jugoslavenske vlasti predložile su da se brašno oslobodi izvozne carine i da se uvede visoka uvozna carina na industrijsku robu iz Austrije, što je dodatno zaoštrilo izvoznu politiku i ponukalo Austriju da se okrene drugim tržištima koja su se počela otvarati, posebno ukrajinskom te kanadskom gdje je mehanizacija omogućila stvaranje velikih tržnih viškova žita. Razbijena je boljševička blokada i žito iz Ukrajine počelo je dolaziti u srednju Europu.

Narudžbe mlinovima za izvoz izostaju. Prekranjanje političke karte Europe stvorilo je nove odnose kojima se trebala prilagoditi svaka privredna grana. Veliki mlinari stvaraju u listopadu 1920. Narodnu mlinsku i gospodarstvenu industriju d.d. te kartel Sjedinjena industrijalna poduzeća u koji ulaze Ettingerovi mlinovi u Koprivnici i Novigradu Podravskom te Braunov u Đurđevcu, Pučki paromlin d.d. u Kloštru te mlin Suhanek u Kloštru Podravskom. Ti veliki mlinovi dampingom nastoje uništiti male i srednje mlinare u Podravini na isti način kao što su ovi prije djelovali na rad vodenica. Izvan tih koncerna ostao je Sjedinjeni paromlin d.d. u Bjelovaru, koji je imao i mlin u Pitomači čiji je vlasnik Nöthig koji se povezao sa srpskim kapitalom. Izvan toga je ostao i paromlin Podravina u Đurđevcu, osnovan 1898., koji je morao obustaviti proizvodnju već oko 1922. godine jer se nije mogao oduprijeti Koncernu d.d. Sjedinjenih industrijalnih poduzeća d.d. Mnogi mlinovi zatvaraju svoja vrata.

A onda je svijet zahvatila velika svjetska kriza. Izvoz iz Jugoslavije pao je na najnižu razinu poslije 1918. godine, pa se zatvaraju i mnogi vojvođanski mlinovi koji su imali kvalitetnije brašno od podravskog. Kako bi spasila žitare, država se umiješala u prodaju žita te počela stvarati poduzeće za velike izvoznike i proizvođače. Podravina je ostala izvan tog procesa i samo su veliki mlinovi ušli u sustav kada je poslije 1934. Treći Reich počeo kupovati sve poljoprivredne viškove Jugoslavije. Radi lakšeg izvoza u Treći Reich 1937. godine sagrađena je i pruga Koprivnica - Varaždin.

Srednji i mali mlinovi vegetiraju baveći se ušurnom meljavom koja je jedva omogućavala preživljavanje. Zgrade velikih mlinova nisu više bile sinonim bogatstva, nego mukotrpnog i teškog rada i borbe za preživljavanje. Ušurni mlinovi su direktno radili sa seljacima te zamjenjivali žito i kukuruz za brašno, pa čak i mljeli onaj kukuruz koji je donio seljak koji je tražio da dobije brašno upravo od tog kukuruza. Visinu ušura je također određivala država i mlinari nisu imali nikakvu slobodu rada. Mnogi seljaci ponovno se vraćaju vodenicama koje su bile izvan državne kontrole zbog malog kapaciteta i povremenog rada ovisnog o vodi.

U takvim neprilikama i oni mlinovi koji su izbjegli propast, rade samo nekoliko mjeseci u godini, kombiniraju svoj rad s piljenjem drva, osvjetljavanjem mjesta ili prodajom brašna u nekom

<sup>59</sup> M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Privredne veze između Austrije i sjeverne Hrvatske od 1918. do 1925. godine, *Historijski zbornik*, 45, 1992., 57 - 88.

<sup>60</sup> Milivoje SAVIĆ, *Naša industrija i zanati, IV, Sarajevo 1924.*, str. 1, 3 i 6. Najveći izvoznik bio je *Granum* u Osijeku, Zagrebu i Somboru, pa se izvozilo preko Maribora željeznicom ili preko Dunava. Želeći se što više osloboditi uvoza žita i brašna iz Jugoslavije, Austrija je uvela obrtni porez koji je za njihovo brašno iznosio četiri posto, a za naše 8,4 posto.

drugom mjestu (Matija Peršić je stoga otvorio prodavaonicu brašna u Koprivnici, u Varaždinskoj ulici).

Drugi svjetski rat i poslijeratne promjene zadali su novi udar mlinovima i privatni su vlasnici nestali sa scene. Nezavisna Država Hrvatska obavezala se Trećem Reichu na isporuku velikih količina brašna, ali to nije mogla ispuniti zbog otpora partizana koji su pod parolom »Ni zrna žita okupatoru« uništavali vršilice i skrivali mlinsko kamenje u bunkere u šumama. Gotovo svi podravski mlinovi izvan Koprivnice prestali su s radom, a osim toga, mlinovi se kao najviše zgrade koriste kao promatračnice i skloništa. Tako je izgorio i mlin u Kloštru zajedno sa žitom, a plamen se vidio sve do Virja. Neke su mlinove minirali i Nijemci pri povlačenju, a tako je stradao mlin u Pitomači.

Obnova rada mlinova 1945. godine odvijala se s velikim teškoćama jer nije bilo dijelova za strojeve, remenja, ni izučenih mlinara. Osim toga, država je uvela otkup, pri čemu je seljacima oduziman prevelik dio njihova uroda koji je zatim otpreman u Sovjetski Savez. Mlinarima i bogatijim seljacima (kulacima) uvedena je i obaveza uzgoja određenog broja svinja kukuruzom, koja je seljacima oduzela svaku mogućnost povećanja investicija u svoje gospodarstvo. Mlinari su ostali bez svojih mlinova 1946. godine prema zakonu o nacionalizaciji i konfiskaciji ili 1948. prema zakonu o konfiskaciji. I mlinari su 1946. godine bili osuđivani za ratno profiterstvo i suradnju s okupatorom. Koncentracijom i odabirom prestali su raditi mnogi mlinovi koji su obnovili rad poslije 1945. godine. Elektromlin u Koprivnici, preuređen, moderniziran i elektrificiran, s velikim silosom preuzeo je kompletnu brigu za žito i brašno, a od 1960. i pekaru. Ostali podravski mlinovi pomalo su zatvarani.<sup>61</sup> Za kućne potrebe neka domaćinstva danas imaju male električne mlinove, a u novije je vrijeme obnovljeno i nekoliko manjih mlinova obrtničkog tipa.

## STATISTIKA MLINOVA U PODRAVINI OD 1884. DO 1926. GODINE

Popis je sređen kronološki po svakom mjestu, s time da se iz registra ne može uvijek ustanoviti o kakvom se mlinu radi. Ipak, industrijski mlinovi napisani su italicom (kosim pismom).

Statistika u nastavku daje podatke o osobama koje se bave mlinarenjem, ali često se ne vidi je li riječ o mlinaru koji radi u vodenici ili o mlinaru koji je vlasnik ili djelatnik u parnom ili motornom mlinu. Nema ni podataka o završetku poslovanja. Prema tome, ova statistika nije povijest mlinova i vodenica, ali pokazuje da je mlinara u Podravini bilo mnogo i da je privlačnost toga zvanja na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće bila velika.

### Mlinovi ludbreškog kotara

Na Dravi, ali i na potocima Segovini (Rasenick) i Glibokom u đelekovačkom kraju, kao i na drugim pritocima Drave, nalazili su se brojni mlinovi, od kojih su neki radili do sredine 20. stoljeća. Među najvećima je bio mlin obitelji Korošec kod Imbriovca, koja je bila posljednji vlasnik tog mlina.<sup>62</sup> Na potoku Gliboki pokraj Đelekoveca u međuratnom je razdoblju vlasnik mlina bio Đuro Unger.<sup>63</sup>

- Antolec, Stančec Gašpar, mlinar, 1. III. 1880.

<sup>61</sup> D. FELETAR, *Podravina*, n. dj., str. 373 - 374. Od 1969. godine u njega su ušli i mlin u Virju te mlinovi u Peterancu i Novigradu Podravskom, ali s daljnjim povećanjem kapaciteta koprivničkog mlina svi su ti mlinovi postali suvišni pa su zatvoreni ili prenamijenjeni u drugu svrhu.

<sup>62</sup> Dragutin FELETAR, H. PETRIĆ, *Općina Đelekovec*, Samobor - Đelekovec, 2008., str. 18.

<sup>63</sup> Isto, str. 218.

- Bolfan, Banely Vilim i Emil, mlinari, 1895.
- Botovo, Kramperger Mijo, mlinar - 1906.
- Botovo, Mesarić Gjuro, mlinar, - 1906.
- Čakovec, Lausch Ljudevit i Horvat Josip, mlinari (poslovođa Rok Jalšić), 26. XI. 1904.
- Čičkovina, Vuk Ignac, mlinar, 9. IX. 1910. - 1914.
- Dubovica, Toplak Antun, mlinar (ima poslovođu), 30. XII. 1900.
- Dubovica, Toplak Ljudevit, mlinar, 10. IX. 1913. i 29. XII. 1921.
- Duga Rijeka, Vuković Todor, mlinar, 1912.
- Đelekovec, Dolenc Pavao, 4. IX. 1889. - 1912.
- Đelekovec, Pallčić Blaž, mlinar, 4. III. 1889. - 1912.
- Đelekovec, Šalamon Franjo, mlinar, 30. XII. 1889. i 14. VII. 1913.  
(poslovođa Stjepan Štefanić)
- Đelekovec, Löfler Janko, mlinar, 15. X. 1895.
- Đelekovec, Majdak Dragutin, mlinar, 15. X. 1895. - 1912.
- Đelekovec, Njarša Valent, mlinar, 15. X. 1895. - 1912.
- Đelekovec, Harmadž Gjuro, mlinar - bez datuma početka rada
- Đelekovec, Szoka Franjo, mlinar, 1. IX. 1899.
- Đelekovec, Pavlek Stjepan, mlinar, 11. IX. 1900.
- Đelekovec, Madjar Blaž, mlinar, 12. IX. 1900.
- Đelekovec, Cmrk Tomo, mlinar, 12. IX. 1900. - 1924.
- Đelekovec, Ganzulić Stjepan, mlinar, 22. XI. 1906.
- Đelekovec, Samoščanec Stefan, mlinar, 1910.
- Đelekovec, Lončar Josip, mlinar - bez datuma
- Đelekovec, Obadji Martin, mlinar, 24. VIII. 1925.
- Grbaševac, Dovečer Antun, mlinar, 23. VIII. 1907. - 1924.
- Grbaševac, Finszterberg Josip, mlinar, 11. IV. 1914. - 1930.
- Grbaševac, Benko Ivan, mlinar, 16. VI. 1922.
- Hrastovsko, Juraj Somo, mlinar, 3. IX. 1912.
- Hrženica, Hazlin Franjo, 24. IX. 1911.
- Hrženica, Brzaj Ulrih, mlinar - 1906.
- Hrženica, Kraljić Gjuro, mlinar, 20. I. 1923.
- Imbriovec, Gjurkan Ivan, mlinar, 31. I. 1913.
- Imbriovec, Valent Ivan, mlinar, 17. IX. 1914.
- Ivanec, Unger Gjuro, mlinar, 20. V. 1893.
- Ivanec, Grotić Stjepan, mlinar (poslovođa Gjuro Grabrovac), 16. IX. 1909. - 1924.
- Ivanec, Dolenc Gjuro, mlinar, 28. XII. 1913. - 1924.
- Ivanec, Muger Gjuro, mlinar, bez datuma
- Karlovec, Saver Bolto, mlinar - 1906.
- Karlovec, Belovari Tomo, mlinar, 15. X. 1914.
- Koledinec, Vukoslav Joža, mlinar, 5. VIII. 1912.
- Koledinec, Koton Valent, mlinar - 10. IX. 1913.
- Koledinec, Koton Josip, mlinar, 24. II. 1914.
- Koledinec, Joža Vukosav, mlinar, bez datuma
- Kutnjak, Kućan Adam i Mijo, mlinari, 1879.
- Kutnjak, Madjarić Mijo, mlinar - 1906.
- Kutnjak, Tkalec Nikola, mlinar, do 1912.
- Kutnjak, Stančec Blaž i Vid, mlinari, bez datuma

- Kuzminec, Radiček Blaž, mlinar, 27. X. 1911. - 1913.
- Kuzminec, Wolf Rudolf, mlinar, 10. VIII. 1920.
- Ludbreg, *Kertner Gjuro, mlin, 21. VIII. 1907. - 1920.*
- To je bio mline na čigre, koji je 1910. ugradio moderne strojeve. Od 18. studenoga 1920. godine vodio ga je Ivan Kerstner. Izgorio je tijekom Drugoga svjetskog rata, ali su poslije rata napravljeni manji mlin, silos i pekara uz njih.
- Ludbreg, Mlin Vjeresijske udruge, 1918.
- Ludbreg, Šooš Franjo, mlinar, 19. IV. 1920.
- Ludbreg, Gospodarsko društvo kao zadruga (poslovođa Ignac Horvat), mlin, 18. II. 1922. - 1929.
- Ludbreg, Rontić Mijo, mlinar, 22. X. 1925.
- Luka, Jani Andrija, mlinar, 18. III. 1901.
- Mali Bukovac, *Stern Jakob, mlinar, 30. V. 1900. - 1912. i 16. VII. 1919.*
- Mali Bukovec, Stern Vladko, mlinar, 18. XI. 1913. - 1918.
- Mali Bukovec, Golec Franjo i Ivan, Remož i Aloiz, mlinari - 1924.
- Mali Bukovec, Jakob i drug, mlinari, 1924.
- Mali Bukovec, Pavijač Antun, mlinar, bez datuma
- Mali Bukovec, Vincek Valent, mlinar, bez datuma
- Mali Otok, Stančec Gjuro, mlinar, 30. X. 1913.
- Martijanec, *Mlin na potoku Plitvici, Rauch Pavao, barun.* Podignut 1840 godine. Prodan je Daniću poslije Prvoga svjetskog rata.
- Martijanec, *Mlin na valjke* Pavla Raucha koji je 11. VII. 1921. preuzeo zet Vuk pl. Vuchetić te modernizirao pogon. Godine 1930. kupio ga je Ivan Kerstner koji je već imao mlin u Ludbregu te ga nazvao Nevenka. Izgorio je u Drugom svjetskom ratu.
- Martinić, Krušelj Gjuro, 11. II. 1912.
- Pustakovec, Marić Josip, mlinar, 18. I. 1905.
- Pustakovec, Cadovec Blaž, mlinar, 22. XI. 1906.
- Rasinja, Kreznar Stjepan, mlinar 21. V. 1902. - 1913.
- Selnica, Korotaj Mato, mlinar, bez datuma
- Selnica, Madjimorac Andro, mlinar, bez datuma
- Selnica, Stančec Gašpar, mlinar, bez datuma
- Sesvete, Premec Tomo i Mijo, mlinari, 1906.
- Sesvete, Premec Vencl, mlinar, 1912.
- Slanje, *Paromlin i parna pilana grofa Karla Aleksandra Lamberta,*<sup>64</sup> od 4. VII. 1900.
- Slanje, Hirschl Leopold i Rudolf Paskutin, mlin, 30. V. 1912.
- Slanje, Klemen Vid, mlinar, 27. X. 1921. - 1922.
- Slanje, Matijašec Mijo i Martin Račan, mlinari, 17. VII. 1922.
- Struga, Premec Andro, mlinar, 1891. i 15. X. 1914.
- Struga, Premec Stjepan, mlinar, 1908. i 28. XI. 1914.
- Struga, Horvat Grga, Horvat Filip, Horvat Franjo, mlinari, 15. X. 1914.
- Struga, Krušelj Gjuro, mlinar, 5. I. 1915.
- Struga, Horvat Stjepan, mlinar, 19. IX. 1924.
- Sveti Gjuragj Ludbreški, Premec Jakob, mlinar, 8. I. 1877.
- Sveti Gjuragj Ludbreški, Merle Franca udovica Premec, mlin - 1912.

<sup>64</sup> Državni arhiv u Zagrebu, (DAZ), Trgovačko-obrtnička komora (TOK), Registar 40112. Prokuristi mlina bili su Karl Gottstärk i Jean Loesewitz.



- Sveti Gjuragj Ludbreški, Stančec Stjepan, medicar, 23. XII. 1920.
- Sveti Gjuragj Ludbreški, Bahat Franjo, mlinar - 1925.
- Sveti Gjuragj Ludbreški, Zadruga Meštović, mlin, 12. III. 1925.
- Torčec, Šalomon Franjo, mlinar, 8. III. 1894.
- Torčec, Labazan Andro, mlinar, 29. X. 1904.
- Veliki Bukovec, Tiplat Mijo, mlinar - 1906.
- Veliki Bukovec, *Mlin na čigre grofa Pavla Draškovića* (poslovođa Franjo Žnjara), 11. IV. 1923.  
Taj je mlin uređen 1906. godine.
- Veliki Otok, Koren Jakob, mlinar, 20. IV. 1892. - 1912.
- Veliki Otok, Čelec Imbro, mlinar, 20. V. 1893.
- Veliki Otok, Kiš Dragutin, mlinar, 6. VIII. 1919.
- Veliki Otok, Cenko Vinko, mlinar, 11. VIII. 1921. - 1926.
- Vrbanovec, Danić Stjepan, mlin, 22. II. 1921.  
Prije je ta vodenica na Plitvici pripadala martijanovečkom veleposjedu koji je Vučetić prodao povratniku iz Amerike, Daniću. Mlin je srušen poslije rata.
- Vrbanovec, Horvat Šimun, mlinar, 25. V. 1921.

#### Mlinovi grada Koprivnice i koprivničkog kotara

U slobodnom i kraljevskom gradu Koprivnici zajednički ceh mlinara, pekara i licitara dobio je pravila već 22. veljače 1766. godine te su ti obrti bili samo neznatno manje važni od onih cehova koji su se brinuli za naoružavanje krajišnika. Potok Koprivnica bio je kao stvoren da se na njemu podižu vodenice, pa ih je bilo uzduž cijelog toka, bez obzira na to kako se taj potok zvao. U Koprivnici je gradski magistrat imao svoj mlin na potoku Koprivnici, koji je davao u zakup. Vlasnici i zakupnici tih mlinova često su se mijenjali.<sup>65</sup> Mlinari po mjestima:

- Botinovac, Radmilović Miloš, mlinar, 26. II. 1914. - 18. IV. 1923.  
Od 1922. ima i kompanjona.
- Bregi Koprivnički, Dlaka Vinko, mlinar, 10. XII. 1898. - 5. III. 1913.
- Bregi Koprivnički, Krapinec Tomislav i Petričević Josip, mlinari (poslovođa Tomo Totović), 4. I. 1911.
- Bregi Koprivnički, Bergl Nandor, mlinar, 1913. - 1915.
- Drnje, Kolarić Mato, mlinar, 31. XII. 1911. - 1913., Kolarić Pavao, od 24. VII. 1913., i Kolarić Josip od 27. X. 1924.
- Drnje, Kovačić Franjo, 20. I. 1908. (Tijekom rata 17. I. 1914. poslovođa Luka Kovačić) i opet se prijavljuje 17. I. 1919.
- Drnje, Štefanac Ivan, mlinar, 10. V. 1913.
- Gola, Kaufman Josip, mlinar, 24. VIII. 1905. - 1928.
- Gola, *Genc Gabrijel, paromlin*, 1. VIII. 1909. - 1924.
- Gola, Kuzmić Franjo, mlinar, 31. II. 1921. - 1924.
- Hlebine, Janeš Jakob, mlinar, 3. III. 1912. - 1924.
- Hlebine, Kokor Tomo, mlinar, 1. VIII. 1913. - 1924.
- Hlebine, Posavec Pavao, mlinar, 16. II. 1914. - 11. III. 1924.
- Javorovac, Levar Marko, mlinar, 16. X. 1839.

<sup>65</sup> U jednom dokumentu kapetana Schwartzta iz 1766. godine, koji je kupio mlin na potoku Koprivnici od Doroteje Szenijan, doznajemo da je taj mlin Matije Szenijana radio već 1695. godine. (Dragutin FELETAR, *Podravina*, 1973., str. 146 - 148.) Mlinova, a osobito vodenica bilo je mnogo i bile su kratkog vijeka.

- Javorovac, Kucijan Stjepan i Kata, mlinari, 30. IX. 1908.
- Javorovac, Sivac Andro, mlinar, 24. VII. 1913.
- Grad Koprivnica, Kvakarić Mirko, mlinar, 21. II. 1898. - 1912.
- Grad Koprivnica, *Paromlin koprivnički d.d.*, 31. VII. 1907. 15. lipnja 1916. godine upisano je tiještenje bundevskih koštica u ulje.<sup>66</sup> Mlin je bio vezan uz financijski kapital i bio je dioničkog karaktera, ali su glavni dioničari bili Ettingerovi. Taj je mlin 1924. moderniziran i automatiziran, a imao je i prvi moderni silos u Podravini. Taj mlin radi i danas kao najveći mlin Podravine, a ima i pekarski pogon. Kapacitet mu je bio dva vagona dnevno.
- Grad Koprivnica, Bolfek Filip, mlinar i rezanje slame na benzinski motor, 24. XI. 1908.
- Grad Koprivnica, *Dlaka Martin, mlin na paru i vodu*, 24. II. 1910. - 17. VIII. 1917.
- Grad Koprivnica, Pintar Franjo, mlinar, 22. XII. 1910.
- Grad Koprivnica, *Peroković Franjo, mlin s valjcima*, 4. I. 1911. - 1922. kada je Peroković umro.
- Grad Koprivnica, *Savić Stevo, »Seljački mlin«*, 3. VI. 1911. - 26. VII. 1914.
- Grad Koprivnica, Kvakarić Martin, mlinar, 8. VIII. 1911.
- Grad Koprivnica, Podružnica *Novigradskog parnog mlina d.d.*, 21. I. 1913.
- Grad Koprivnica, Sekulić Đuro, 6. XII. 1917.
- Grad Koprivnica, Krapinec Nikola, mlaćenje žita, 11. IX. 1920.
- Grad Koprivnica, Bednaić Franjo, mlinar, 1918.
- Grad Koprivnica, braća Trojak i Ivan Petrić, mlinarski obrt, 29. XI. 1921. Izrađivali su i kola i gospodarsko oruđe, a 1925. godine prijavili su i pilanu.
- Grad Koprivnica, Papoči Gjuro, mlinar, 25. XI. 1922. do 1924.
- Grad Koprivnica, Friebe Antun i Papoč Gjuro, mlinari, 13. II. 1924.
- Grad Koprivnica, Strojarna koprivničkog paromlina d.d., 3. VI. 1925. - vodi je Ivan Friebe.
- Ladislav, Bednaić Franjo, mlinar, 8. XI. 1916. - 1924.
- Ladislav, Majstorović Gjuro, mlinar, 13. VI. 1921.
- Lepavina, Papči Gjuro, mlinar, 3. VIII. 1910.
- Lepavina, Šajatović Gjuro, mlinar, 8. V. 1922.
- Novigrad Podravski, Pavetić Ivan, mlinar, 21. IV. 1895.
- Novigrad Podravski, Vedriš Štefan, mlinar, 18. II. 1904.
- Novigrad Podravski, Kovač Antun, mlinar, 10. VII. 1909. i od 6. IV. 1926. Kovač Franjo.
- Novigrad Podravski, *Tvornica hrvatskog brašna i tijesta*, 13. IV. 1910.
- Novigrad Podravski, Maltarić Florijan, mlinar, 15. VI. 1915.
- Pavelić, Frkić Josip, mlinar, 23. III. 1889.
- Peteranec, Kolarić Pavao, mlinar, 18. X. 1911. - 1924.
- Peteranec, *Sever Mirko, mlin*, 17. X. 1917.
- Radeljevo Selo, Bodin Tomo, mlinar, 14. I. 1914.
- Radeljevo Selo, Šoštarić Ivo, mlinar, 19. IV. 1917.
- Rijeka, Benko Janko, mlinar, 28. XII. 1900.
- Rijeka, Treščec Gjuro, mlinar, 15. X. 1911.
- Sigetec, Srebrnjak Štefo, mlinar, 4. IV. 1913.
- Sigetec, Kolar Andro, mlinar, 10. XII. 1913.
- Sokolovac, Šabati Ivan, mlinar, 19. I. 1914.

<sup>66</sup> M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mlinarstvo koprivničkog područja za vrijeme kapitalizma, *Podravski zbornik* 86, Koprivnica 1986., str. 32 - 43.

- Starigrad, Gergely Janoš, 13. IV. 1889. - 1923.
- Starigrad, Gergelj Josip, mlinar, 4. IV. 1914.
- Torčec, Labazan Andro, mlinar, 29. XI. 1914.
- Torčec, Kovačević Martin, mlinar, 15. VI. 1915.
- Velika Mučna, Baranić Jakov, Milan i Ferdo, mlinari, 23. III. 1889.
- Velika Mučna, Križek Mirko, mlinar, 13. IX. 1915.
- Velika Mučna, Farkaš Antun, mlinar, 24. IX. 1917. - 1921.
- Velika Mučna, Vrbanec Viktor, mlinar, 5. X. 1921. do 1923.
- Veliki Grabičani, Šošćarić Josip, mlinar, 19. IV. 1911.
- Veliki Grabičani, Kralj Gjuro, mlinar, 26. II. 1914.
- Veliki Poganac, Pavlović Jove, mlinar, 23. III. 1889.
- Veliki Poganac, Fajtović Josip, mlinar, 2. V. 1892. - 1924.
- Ždala, Šimeg Martin i Sinjeri Mijo, *mlin s benzinskim motorom*, 19. X. 1907.

### Mlinovi đurđevačkog kotara

Đurđevački kotar nije žitorodno područje i radije se sadio kukuruz. Mlinovi su imali teškoća jer nisu imali žito za cijelu godinu rada, pa su mnogi otvarali podružnice ili se povezivali s trgovcima koji su prodavali njihovo brašno. U Miholjancu je bilo najviše mlinova. Đuro Vukres spominje kao mlinare i Radoju te da je Pintar imao dva mlina. U tim se mlinovima moglo i »pajtlati«, odnosno moglo se »omiljati« i proso, heljdu i ječam.

- Bakovci Konak, Rožić Ivan, mlinar, 21. II. 1910.
- Batinski Konak, Franjić Ivan, mlinar, 8. I. 1916.
- Budrovec, Mihalić Martin, mlinar, 1866. - 1913.
- Budrovec, Igračić Gjuro, mlinar, 13. III. 1918.
- Čepelovec, Perčulija zadruga, mlin, 1877.
- Čepelovac, Lipšić Simon, mlinar na benzinski motor, 20. X. 1911.
- Đurđevac, *Braun Julijana, paromlin*, Đurđevac, 24. III. 1900. i 18. X. 1913. u Braunov paromlin d.d., a 19. XII. 1916. u Braunov paromlin d.d.<sup>67</sup> Taj je paromlin nastao adaptacijom vojničkog magazina i imao je dva kata. Izgorio je 1960. godine, a pritom je poginuo i nadmlinar koji ga je zapalio.
- Đurđevac, *D.d. paromlin Podravina*,<sup>68</sup> 1893. - 19. I. 1917.
- Đurđevac, Zadravec Ivan, mlin, 10. I. 1908. - 21. IV. 1916.
- Đurđevac, *Jugović Gjuro, mlin na benzinski motor*, 21. II. 1912.

<sup>67</sup> Državni arhiv u Zagrebu, (Dalje: DAZ), Trgovinsko-obrtnička komora (dalje: TOK), registar 40082. U Bjelovaru Šandor i Ludvig Braun otvaraju 21. II. 1916. skladište brašna i trgovinu zemaljskim proizvodima.

<sup>68</sup> Državni arhiv u Zagrebu, Trgovinsko-obrtnička komora, Registar zadruga na području Bjelovara, 40103/str. 8 - Mlin je upisan u registar 17. lipnja 1899. s glavnicom od 60.000 kruna. U Ravnateljstvo su ušli svi ugledniji gospodarstvenici tog područja, i to iz Đurđevca Martin Starčević kao predsjednik i Josip Zrelec kao potpredsjednik, Ferdo Brenner kao ravnatelj (brisan 1909.), Josip Kendjelić, Ivan Nötig, Mijo Mihinić, Tomo Jalžabetić, Štefo Topolčić, Mato Matkov, Martin Fuček, Ivan Redjep, Petar Fuček ml., Antun Fuček. Iz Virja je ušao Štefo Sabolić, iz Šemovca Ivan Kolarić, iz Kalinovca Mato Aurer, iz Ferdinandovca Gjuro Kovačev, a iz Čepelovca Mato Peceli. U Nadzornom odboru je bio Petar Zrelec iz Đurđevca. Poslovođa je do 1908. bio Ivan Gjjiketa, a od 1908. Lujo Harazin. U 1909. brisani su iz Ravnateljstva Brenner i Matija Vedriš, a upisani su Mirko Barac iz Kloštra i Lujo Haramina. U 1911. upisuje se i podružnica u Pitomači gdje je 1916. sagrađen paromlin. U 1913. upisuje se podružnica u Bjelovaru, 1916. postaje centrala, a tt. mijenja ime u Sjedinjeni paromlin d.d. te se dokapitalizira kroz četiri emisije dionica. U 1917. izbrisani su Lujo Harazin i Mirko Barac iz uprave, a upisuje se kao ravnatelj Eduard Nötig. U 1920. glavnica je povišena na 8,000.000 kruna, a 1921. upisuje se podružnica u Splitu gdje je prokurist Oton Juha. Zamišljen kao eksportni mlin, nije preživio 1925. godinu kada dolazi do krize mlinarske industrije u Kraljevini SHS zbog prekida izvoza s Austrijom.

- Đurđevac, Švedek Štefan, Vedriš Martin, Jančiev Štefo, mlin, 29. X. 1919.
- Ferdinandovac, Hrvojić Blaž, mlinar, 1907.
- Ferdinandovac, Lončar Tomo, mlinar, 1907.
- Ferdinandovac, Škola Jakov, mlinar, 17. I. 1907.
- Ferdinandovac, Tkalčec Josip, mlinar, 16. III. 1913.
- Ferdinandovac, Lončar Tomo, mlinar, 26. IX. 1914.
- Ferdinandovac, Vojtjeh Hrvoić, mlinar, 1907.
- Ferdinandovac, Kovačev Đuro i Ivo, mlinari, 1907.
- Ferdinandovac, *Padoš Josip, mlin na benzinski motor*, 27. XII. 1913.
- Ferdinandovac, Padoš Jozefina, mlinar, 16. II. 1914.
- Hampovica, Milašević Mara, 10. XII. 1913.
- Hampovica, Vukres Jakob, 10. XII. 1913.
- Hampovica, Vukres Đuro, mlinar, 6. III. 1914.
- Hampovica, Štefec Mijo, mlinar, 16. VII. 1914.
- Hampovica, Padoš Josip, mlinar i piljenje drva, 1921.
- Jasenaš, Šimunić Josip, mlinar, 26. VII. 1916.
- Kalinovac, Sobota Mijo, Jozo i Gjuro, mlinari, 1874.
- Kalinovac, Miklić Bolto, mlinar, 1884.
- Kalinovac, Špoljar Gjuro, mlinar, 1887.
- Kalinovac, Šokec Martin, mlinar, 1889. - 1919.
- Kalinovac, Matica Josip, mlinar, 1894.
- Kalinovac, Franjčić Petar, mlinar, 28. XI. 1910.
- Kalinovac, Franjčić Petar i dr., motorni mlin, 28. II. 1910.
- Kalinovac, Petrokov Bolto, mlin na motor, ima i vršilicu.
- Kloštar Podravski, *Lichtner Leopold, paromlin*, 4. I. 1908.
- Kloštar Podravski, 8. X. 1909. - 1924. *Paromlin Barac Miroslav* (poslovođa Gjuro Špoljar).
- Kloštar Podravski, *Pučki paromlin d.d.*, 16. XII. 1912.
- Kloštar Podravski, *Laibing Adam i Julije Šandl, Paromlin*, 1. IV. 1924.
- Konak Bakovčice, 10. X. 1914. - Zlatec Mato i Babir Ivo.  
Poslije ga preuzima Mijo Kopričanec.
- Konak Bakovci, Kovačev Ivan i Gjuro, mlinar, 13. VI. 1914.
- Kozarec, Santo Josip, mlin, 1907.
- Miholjanec, Pintar Lovro, mlinar i piljar 1892.
- Miholjanec, Mihoković Valent, mlinar, 1907.
- Miholjanec, Kos Jakov, mlinar i piljar, 17. I. 1907.
- Miholjanec, Seleš Ivan, mlinar, 24. IX. 1910.
- Miholjanec, Kos Jakov, mlinar, 10. XII. 1913.
- Miholjanec, Janči Martin, mlinar, 10. XII. 1913.
- Miholjanec, Mihoković Petar, mlinar, 1913.
- Miholjanec, Drljanovčan Mijo, mlin, 1. VIII. 1917. - 1924.
- Molve, Lauš Ignac, mlinar, 1896.  
Iz ove obitelji potječe Đuro Lauš, po zanimanju potrošar, koji je sagradio mlin Stjepana Ivureka na Zdelji. Đuro Lauš je bio upisan na pola zasipače, ali je to pravo prodao.<sup>69</sup>
- Pitomača, Kolar Bara, mlin Pitomača, bez godine.

<sup>69</sup> M. Dolenc Dravski, str. 63.

- Pitomača, *Podružnica Podravina d.d. paromlina u Đurđevcu*, 11. V. 1906.
- Podravske Sesvete, Sitek Ivan, mlinar, 23. X. 1916.
- Prugovac, Toth Stjepan, 14. XII. 1912. - 1915.
- Sedlarica, Kralj Mato, mlinar, 26. X. 1914.
- Sesvete Podravske, *Fičko Ivok, mlin na benzinski motor*, 8. IX. 1912.
- Sirova Katalena, Novak Bolto, mlinar, 1886. - 1913.
- Sirova Katalena, Rujnić Martin, mlin, 17. I. 1907.
- Sirova Katalena, Vedriš Joso, mlinar, 17. I. 1907.
- Sirova Katalena, Zadruga Sabolić, mlin, oko 1913.
- Sirova Katalena, Rabadjija Martin, mlinar, 16. VIII. 1911.
- Sirova Katalena, Osman zadruga, mlin, 1913.
- Sirova Katalena, Šćrbić Đuro, Ilija i Mijo, Megec Đuro, Tomo i Štefo, Ivo i Mijo Bukvić, mlin, 16. VII. 1914.
- Sirova Katalena, Lovrak Štefo, mlinar, 26. VIII. 1925.
- Sveta Ana, Pintar Jela, mlin, 17. I. 1907.
- Sveta Ana, Kolar Mato, mlinar, 1926.
- Šemovci, Cvetković Ivan, mlinar, 16. IX. 1916. - 1927.
- Velika Črešnjevica, Lovrenčec Pavo, mlinar, 17. I. 1907.
- Velika Črešnjevica, Utješonović Stjepan, mlinar, 17. I. 1907.
- Velika Črešnjevica, Vojnović, Josip, mlinar, 17. I. 1907.
- Velika Črešnjevica, Vučković Stjepan, mlinar, 17. I. 1907.
- Virje, Markač Josip, mlinar, 1875.
- Virje, Šiljak Gjuro, mlinar, 1892.
- Virje, Piskor Fabijan, mlin, 17. I. 1907.
- Virje, Šklebar Bolto, mlinar, 17. I. 1907.
- Virje, Hapavel Lovro, mlinar, 17. I. 1907.
- Virje, Slamić Mato, mlin, 17. I. 1907.
- Virje, Jani Fabijan, mlin, 17. I. 1907.
- Virje, Živko Tomo, mlin, 17. I. 1907.
- Virje, *Umjetni paromlin d.d.*<sup>70</sup> (Žerdik, Mirko Barac, Vid Cillinger, Matija Peršić, Josip Svoboda, 3. VII. 1913. - 25. I. 1916., 20. IX. 1921. Umjetni paromlin Svoboda Josip i drug (M. Peršić) protokoliran je i u Koprivnici. Godine 1935. proradila je u njegovu sastavu i mala pilana, a mlin je prigrađen 1940. te se ondje moglo uskladištiti žito. Mlin je imao kapacitet od vagon i pol brašna dnevno, ali to se nije moglo iskoristiti zbog preslabog pogonskog stroja od 60 KS. Novi stroj, koji je bio naručen kod Gamza u Budimpešti, nije isporučen do Drugoga svjetskog rata te je ta investicija propala.)
- Virje, Brodarić Đuro i poslije udovica Dora, mlin, Virje, 30. VI. 1913. - 1924.
- Virje, Ivurek Stjepan, mlinar, 27. VI. 1913.
- Virje, Grgić Gjuro, mlinar, 3. IX. 1919.
- Virovski Konaci, Šoš Mijo, mlinar, 20. VI. 1913.
- Virovski Konaci, Kelemin Mijo, mlinar, 23. XII. 1913.

<sup>70</sup> Mlin je osnovan 13. prosinca 1913. kao dioničko društvo s dioničarima Josipom Svobodom iz Bjelovara, Mirkom Barcem, Vidom Cillingerom, Matijom Peršićem i Lambertom Žerdikom. U 1915. brisani su Matija Peršić i Mirko Barac, no 8. svibnja 1920. Matija Peršić je upisan kao suvlasnik četvrtine, s time da je onda isplatio ostale suvlasnike i 1925. postao samovlasnik mlina Matija Peršić i dr. Međutim, imao je problema s mladom kćeri Štefanijom kojoj je 1928. prepisao pola mlina, pa je ona 1932. tražila isplatu, odnosno prekup jer je našla za svoju vrijednost veliki industrijski mlin u Bačkom Petrovcu.



- Virovski Konaci, Levačić Lovro, mlinar, 7. X. 1915.
- Virovski Konaci, Ormanec Martin, mlinar, 23. X. 1916.
- Virovski Konaci, Živko Petar, 12. IX. 1916. - 1925.

## BORBA ZA DOBAR KRUH, SLASTICE I LICITARSKE PROIZVODE

Pekarski obrt je jedan od najzahtjevnijih jer su građani naviknuti da mogu kupiti svježi kruh od ranog jutra, pa i nedjeljom, a zbog brojnosti pekara konkurentska borba je poticala na izradu što boljeg kruha.

Pekara je bilo na ludbreškom i koprivničkom području, a vrlo malo na području đurđevačkog kotara. Jednoć mi je netko rekao da Virovci i Podravci svega imaju zato što su tako marljivi i šparni, pa možda i u vlastitom pečenju kruha treba tražiti uzrok takvom stanju. Kukuruzni kruh se pekao u krušnoj peći i mogao je trajati više dana. Brašno se uglavnom koristilo samo za izradu kolača. Međutim, rad brojnih medicarnica na cijelom području pokazuje da su svi voljeli lijepo ukrašene proizvode medicara i da se na tome nije štedjelo, osobito u vrijeme proštenja i brojnih sajмова.

### Pekari, medicari i slastičari ludbreškog kotara

- Jedan pekar u kući Osvalda Delinića spominje se u Ludbregu još sredinom 18. stoljeća.<sup>71</sup>
- Đelekovec, Kastl Ivan, pekar, 18. I. 1894. - 1912.
- Đelekovec, Weiss Mavro, pekar, 3. II. 1894. - 1912.
- Đelekovec, Lović Franjo, pekar, 16. VI. 1922.
- Đelekovec, Janušić Antun, medicar, 9. IV. 1925.
- Ivanec Koprivnički, Kerđin Stjepan, pekar, 9. XII. 1925.
- Križovljani, Grünfeld Josip i Johana, nasljednik, pekar, 6. VI. 1909.
- Kunovac, Žiškin Stjepan, medicar, 25. XI. 1921.
- Kuzminec, Kasel Ivan, pekar, 4. I. 1890.
- Ludbreg, Fizir Franjo, pekar, 27. III. 1833.
- Ludbreg, Petak Vilim, pekar, 6. IV. 1881. - 1907.
- Ludbeg, Kerštner Gjuro, medicar, 23. XII. 1883. i 1907.
- Ludbreg, Koder Franjo, pekar, 14. IV. 1891.
- Ludbreg, Leonhardt Leopold, pekar, 1905. - 1910.
- Ludbreg, Valek Vilim, pekar, 20. III. 1907.
- Ludbreg, Fizir Mijo, pekar, 11. III. 1911. - 1926.
- Ludbreg, Fiket Franjo, medicar, 12. XII. 1918.
- Ludbreg, Jalšić Franjo, pekar, 5. V. 1919.
- Ludbreg, Nafta Josip, pekar, 21. X. 1923.
- Ludbreg, Čavec Franjo, pekar, 17. II. 1926.
- Mali Bukovec, Székely Koloman (Dragutin), medicar, 5. XI. 1902. i 5. XII. 1907.
- Mali Bukovec, Weiss August, pekar (poslovođa, a onda Vjekoslav Čorko), 10. II. 1913.
- Martijanec, Stanković Vatroslav, pekar, 9. XII. 1925.
- Rasinja, Urelka Ivan, pekar, 8. X. 1891. - 1912.
- Rasinja, Löbl Šandor, pekar, 30. IX. 1897. - 1908.

<sup>71</sup> Mira ILIJANIĆ, Marija MIRKOVIĆ, Urbani razvoj Ludbrega, U: *Ludbreg*, Ludbreg 1984., str. 134.

- Rasinja, Mitić Vaso, pekar, 22. XI. 1908.
- Rasinja, Hadjak Ivan, pekar, 16. I. 1920.
- Rasinja, Prelog Franjo, pekar, 6. VII. 1926.
- Sveti Petar, Jalšić Franjo, pekar (poslovoda Imbro Jalšić), 31. III. 1925.

### **Pekari, medičari i slastičari grada Koprivnice i koprivničkog kotara**

Žene se javljaju kao pekarice uoči Prvoga svjetskog rata i zanimljivo je da ih na koprivničkom području ima dosta. Pekari često kombiniraju pekarnicu s gostionicom.

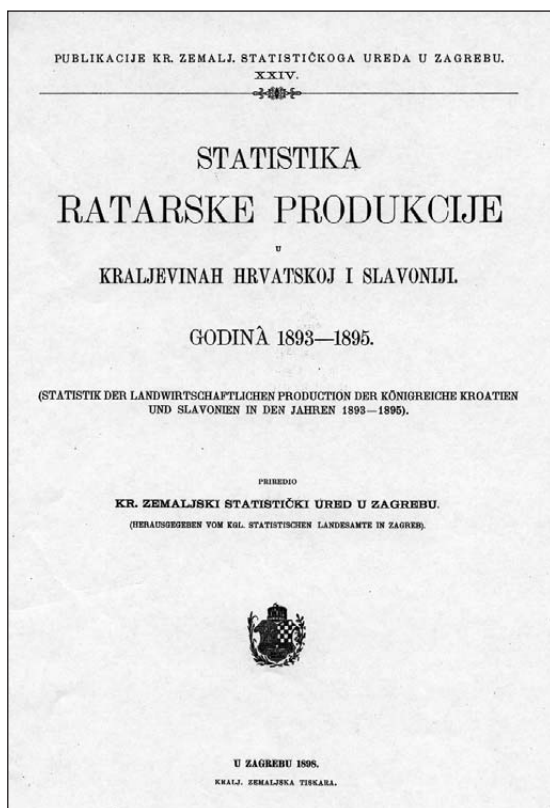
- Botovo, Csendes Gjuro, licitar, 31. III. 1912.
- Bregi Koprivnički, Rižner Gjuro, pekar, 1925.
- Drnje, Janović Josip, pekar, 8. III. 1894. - 1924.
- Drnje, Dolenc Marija, pekarica, dozvole 1912., 1916. i 1928.
- Drnje, Krejči Emil, pekar, 14. XI. 1913.
- Drnje, Gereneser Julijo, pekar, 31. X. 1914.
- Drnje, Čanji Ivan, pekar, 12. II. 1920.
- Drnje, Holman Većeslav, pekar, 25. III. 1921. - 1923.
- Drnje, Nefta Josip, pekar, 20. II. 1923.
- Drnje, Požgaj Lovro, pekar, 26. VIII. 1923. - 10. I. 1926.
- Drnje, Vidović Pavao, pekar, 9. VI. 1924.
- Gola, Spiegel Gašpar, pekar, 18. I. 1911.
- Gola, Grof Imbro, pekar, 23. XI. 1911. - 1926.
- Gola, Haas Mavro, pekar, 27. XII. 1912.
- Gola, Mikotić Andro, pekar, 26. XI. 1926.
- Hlebine, Mikulaš Milan, pekar, 18. XII. 1924.
- Hlebine, Zaplatić Mato, pekar, 16. IV. 1925.
- Grad Koprivnica, Kovačić Stjepan, medičar, 5. VII. 1887.
- Grad Koprivnica, Sulimanović Josip, medičar, 21. VI. 1889.
- Grad Koprivnica, Sagoršek Ana, pekarica, 7. X. 1889.
- Grad Koprivnica, Peršun Stjepan, pekar i gostioničar, 16. VII. 1895.
- Grad Koprivnica, Tkoljan Milan, pekar, oko 1906.
- Grad Koprivnica, Novosel Luka, pekar i gostioničar, 1906.
- Grad Koprivnica, Wener Josip, slastičar, 8. X. 1910., a 8. XI. 1913. protokolira se i Wener Hedviga kao slastičarka.
- Grad Koprivnica, Severović Gradinja, pekarica, 3. XI. 1911. do 1919.
- Grad Koprivnica, Severović Anka, pekarica, 29. VII. 1914. - 5. I. 1915.
- Grad Koprivnica, Grabarić Mijo, medičar, 2. IV. 1913. - 1916.
- Grad Koprivnica, Betlheim Bara, pečenje kruha, 1913. - 1917.
- Grad Koprivnica, Križanić Jela, pečenje kruha, 1913.
- Grad Koprivnica, Pevec Petar, pekar, 5. IV. 1915. do 1919.
- Grad Koprivnica, Markulin Blaž i Ema, gostioničar i pekar, 29. IV. 1923.
- Grad Koprivnica, Diamant Mici, slastičarna, 1919.
- Grad Koprivnica, Šuka Bogoljub, pekar, 6. V. 1919.
- Grad Koprivnica, Dolenc Matija, pekar, 15. III. 1919. - 1923.
- Grad Koprivnica, Ivanić Đuro, pekar, 12. VI. 1920.
- Grad Koprivnica, Zaplatić Mato, pekar, 1920.
- Grad Koprivnica, Jakšić Andro, medičar, 22. VI. 1921. (imao je i gostionicu od 1914.).
- Grad Koprivnica, Kralj Valentin, prodavaonica kruha, 1922.

- Grad Koprivnica, Šavor Đuro, prodavaonica peciva, 13. V. 1922.
- Grad Koprivnica, Gurmann Mijo, pekar, 1. IV. 1923. - 1925.
- Grad Koprivnica, Janeš Karl, pekar, 8. V. 1923.
- Grad Koprivnica, Korpus Franjo, medičar, 1924. - 1926.
- Grad Koprivnica, Dujmović Petar, pekar, 25. V. 1925.
- Grad Koprivnica, Peti Ana, pečenje kruha, 12. V. 1925.
- Novigrad Podravski, Matuna Bolto, medičar, 3. XII. 1899. - 1925.
- Novigrad Podravski, Rajković Mirko, medičar, 20. III. 1918.
- Novigrad Podravski, Grabarić Mijo, medičar, 9. IV. 1920.
- Novigrad Podravski, Čurluzović Jozo, pekar, 10. IV. 1920. - 2. XII. 1925.
- Novigrad Podravski, Ivurek Grga, pekar, 19. IX. 1921.
- Novigrad Podravski, Mikulaš Miško, pekar, 6. III. 1923.
- Sigetec, Holman Vinko, pekar, 13. VI. 1923.
- Sokolovac, Jagarić Kazimir, pekar, 16. VI. 1895.
- Sokolovac, Cemissi Albert, pekar, 1920.
- Sokolovac, Huić Josip, pekar, 22. XI. 1921. - 1923.
- Sokolovac, Tišljar Josip, pekar, 22. X. 1923.

#### **Pekari, medičari i slastičari đurđevačkog kotara**

- Đurđevac, Gotlieb Jakob, pekar, 25. VIII. 1885. - 17. V. 1917.
- Đurđevac, Zajček Ludvig, medičar, 19. II. 1887. - 23. IX. 1913.
- Đurđevac, Majer Mijo, medičar, 25. II. 1887. - 12. II. 1913.
- Đurđevac, Dolenčić Gjuro, medičar, 12. IX. 1895.
- Đurđevac, Horvat Matija, pekar, 4. IV. 1906.
- Đurđevac, Zajček Ljudevit, medičar, 17. I. 1907. - 1. I. 1919.
- Đurđevac, Weinberger Adolf, pekar, 8. V. 1907. - 8. XI. 1910.
- Đurđevac, Mihinić Marija, udovica, pekarica, 2. IV. 1910.
- Đurđevac, Gjumbir Ivan, medičar, 20. II. 1911.
- Đurđevac, Potec Mijo, pekar, 8. III. 1914. - 1922.
- Đurđevac, Mihinić Đuro, pekar, 8. I. 1918.
- Đurđevac, Mance Petar, pekar, 22. IV. 1918.
- Đurđevac, Orešković Ivan, pekar, 14. X. 1919.
- Đurđevac, Dolenčić Stjepan, medičar, 22. II. 1920., a od 23. VIII. 1924. i slastičar.
- Đurđevac, Ivković Dragutin, medičar, 26. I. 1926.
- Ferdinandovac, Petrić Mijo, medičar, 19. II. 1898. i opet 9. XII. 1910. - 1920.
- Kloštar Podravski, Nemeč Janko, pekar, 4. IV. 1920.
- Molve, Gottlieb Josip, pekar, 26. VI. 1890.
- Molve, Fördes Franjo, medičar, 30. XI. 1896. do 1925.
- Molve, Pekarnica Udruge hrvatskih seljačkih gospodara, 9. X. 1908.
- Molve, Dolički Anton, pekar, 30. IV. 1912. - 1925.
- Molve, Štimec Mijo, pekar, 16. III. 1920.
- Molve, Pavišić Leander, medičar, 19. V. 1923.
- Molve, Čić Ignac, medičar, 20. III. 1925.
- Pitomača, Dora Josip, licitar, 19. V. 1910.
- Pitomača, Dolinac Julijo, pekar, 3. III. 1912.
- Pitomača, Gottlieb Josip, pekar, 20. XI. 1912.
- Pitomača, Novak Franjo, pekar, 10. I. 1914.

- Pitomača, Lončarević Milan, pekar, 24. V. 1915. - 19. X. 1915.  
Nastavila je voditi udovica Marija s poslovođom Stefanom Keršunom.
- Pitomača, Filjak Ivan, pekar, 9. V. 1922.
- Pitomača, Bedeković Ivan, pekar, 15. XII. 1926.
- Podravske Sesvete, Varović Franjo, pekar, 20. II. 1921.
- Podravske Sesvete, Lach Karl, pekar, 27. X. 1922.
- Sirova Katalena, Zdelar Luka, medičar, 11. VIII. 1922.
- Virje, Štiborsky Josip, pekar, 17. I. 1907. - 23. IX. 1913.
- Virje, Fašnik Jovan, medičar, 18. III. 1909.
- Virje, Sabolić Stjepan, pekar, 15. VIII. 1910. - 24. V. 1919. (poslovođa Josip Štiborsky).
- Virje, Berta Stjepan, pekar, 21. III. 1919. - 16. X. 1926.
- Virje, Štiborsky Josip, pekar, 22. V. 1919. - 12. IV. 1921.
- Virje, Stilarški Josip, pekar, 22. V. 1919. - 1921.
- Virje, Sabolić Blaž, pekar, 6. III. 1920.
- Virje, Ruganec Stjepan, slastičar, 17. III. 1920.



Naslovna stranica Statistike ratarske produkcije u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji godina 1893. - 1895., Zagreb, 1898.

Prva Prostějevska tvornica gospodarstvenih strojeva, parnih i benzin motora, ljevaonica kovina i željeza

**F. WICHTERLE**  
Prostějovė (u Moravskoj).

Tvornica utemeljena god. 1878. Proizvodi: 600 radnika i 70 odliikovanja.

**Parne motore i lokomobile** od 3 do 12 konjskih sila.  
**Benzin motore i lokomobile** od 3 do 25 konjskih sila.  
**Mlatila** od 18 do 54 palca širokih bubnjeva.

—\*— Cjelitne i pojedini dijelovi zaštićeni patentima. —\*—

Wichterleove patentirane benzin lokomobile dobile su g. 1906. na gospodarskom natjecanju u Pragu između 14 prisutnih natjecatelja najveće odlikovanje i počasnu diplomu od Švedskog gospodarskog društva kraljevine Švedske.

**Pile na remenje** za stolare i tvornice drvenih proizvoda.  
**Patentirani benzin motori** za industriju i obrt.  
**Kružne pile** za gospodarstvo i obrt raznih veličina.

Švedska izumljena i izumljena patentirana ljevaonica  
Pile i priključni (opremljeni) betoni

Nadalje ostale gospodarske strojeve kao: vitlovi, mlatila ručna na vitao, runjila za lan i kukuruz, plugovi, branc, valjevi, sječkarice patentirane Montanin, sječkarice patentirane Ideal, sječkarice za repu, žrnjalska, okapala, kosila, pumpe i t. d. i t. d.

—\*— Cjelitno bezdava i franko. —\*—

Reklama gospodarskih strojeva 1906. godine (Izložbeni vjesnik, 5, 5. IX. 1906.)





Koprivnički paromlin d.d. prije Prvoga svjetskog rata (Feletar, Podravina, 1973., str. 218)

## ZAKLJUČAK

Osnovna gospodarska grana Podravine je poljoprivreda, a u njoj su žitarstvo, kukuruzarstvo, mlinovi i pekare stupnjevi na putu od zrna i klipa do kruha i kolača. U ovom radu nastoji se dokazati kako su žito i kukuruz bili osnovna proizvodnja Podravine te kako se potkraj 19. stoljeća ta proizvodnja nastojala modernizirati vršilicama, gradnjom parnih i drugih vrsta mlinova te otvaranjem pekara.

Mlinarstvo je bilo jedan od najzastupljenijih i najvidljivijih proizvodnih pogona, ali većina mlinova nije doživjela stoljeće, nego su prije morali prestati s radom zbog raznoraznih uzroka, od kojih su vrlo važne bile intervencije države u cijene žita i brašna.

Mlinovi su svojim visokim dimnjacima označavali neka mjesta kao i crkveni tornjevi. Osim toga, za razliku od pilana, mlinovi su bili najviše zgrade u mnogim mjestima. Povijest podravskog mlinarstva je vrlo burna jer su industrijski mlinovi željeli uništiti vodenice, ali su i sami propadali u borbi s tehničkim neprilikama, prometnom izoliranošću i slabom kvalitetom brašna. Suočavali su se i s nedostatkom kapitala i visokim porezima, nerijetko s požarima i uništavanjima tijekom ratova, a zatim i interveniranjem države u promet žitom i brašnom. Od seljaka koji je po-



Brunov paromlin u Đurđevcu u međuraću (Feletar, Podravina, 1973., str. 219).



žeo žito i ubrao kukuruz pa do pekara, slastičara i medičara bio je dug put kojim su mnogi kročili, ali malo se njih uspjelo dulje održati u toj struci.

## SUMMARY

Agriculture is the key economic earner in Podravina, more precisely- growing wheat, maize, flour milling and bakeries-and these are the stepping stones of progress from grain and cob-to bread and bakery.

Flour milling is one of the most represented, most visible and present production plants. Unlike saw-mills, flour mills were the tallest buildings in many towns and their smokestacks were imposing as landmark objects, as much as church towers. Murmur and low humming of water mill wheel, with clanking of steam engine piston, meant that the mill is running. On the other hand, its silence in spring or during holidays signifies lack of wheat and closing of mills temporarily.

History of Podravina (and entire Croatian) flour milling has always been very turbulent, as industrial milling was keen on pushing water mills out of business. Yet, industrial mills were fighting numerous battles - with technical problems, traffic isolation, and poor quality of flour- and failing, due to lack of capital, high taxes, frequent fires, sometimes even wars. Even the government meddled in with state intervention on wheat and flour market.

There has always been a long and hard road from farmers who harvested wheat and corn to bakers, pastry cooks or producers of honey, a path many walked but only a few managed to keep on track, or remain in business.